

ACTA UNIVERSITATISSZEGEDIENSIS

SECTIO GEOGRAPHICO-HISTORICA
CURANT I. FÖGEL ET C. KOGUTOWICZ

A FRANCIÁK SZEGEDEN

1918 DECEMBER-1920 MÁRCIUS

ÍRTA
TONELLI SÁNDOR

TOMUS VII.
FASC. I.

S Z E G E D , 1939

A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTH ERMERE-ALAP TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

Ha valaki maga elé akarja idézni az újkori Szeged történetét, időjelző gyanánt pontosan négy évtized távolságában két szomorú emlékekben gazdag évszám rögződik meg az emlékezetében: 1879, mikor a nagy árvíz pusztította el Szegedet és 1919, mikor a francia megszállás és francia védelem alatt álló Szeged szinte sziget gyanánt emelkedett ki a partjait nyaldosó vörös tengerből. Ez volt az a Szeged, amely az ellenforradalmi szervezkedésnek a keretét szolgáltatta s ahonnét a háború utáni új Magyarország története tulajdonképpen kiindult.

E sorok írója a háborút követő mozgalmas esztendőben rendszeres feljegyzéseket vezetett és összegyűjtött adatai alapján néhai Somogyi Szilveszter dr. polgármester felkérésére az Országos Levéltárban való elhelyezés végett megírta a szegedi forradalmi és ellenforradalmi mozgalmak történetét. Kéziratának első részét, amely az 1919. április végéig történt eseményeket tartalmazza, a szerző átengedte Kelemen Bélának, aki ezt a részt „*Adatok a szegedi ellenforradalom és szegedi kormány történetéhez.*” című naplószerű munkájában bevezetés gyanánt közzétette. Kelemen Béla feljegyzései ugyanis csak április 23-án kezdődnek.

A dolog természetéből folyóan a Kelemen-féle könyvben megjelent tanulmány a mozgalmas másfél esztendőnek inkább a magyar részével foglalkozott és a francia megszállás eseményeit csak a legszűkebbre szorítva érintette. Hasonlóan csak kevésbé terjeszkedett ki a kétségtelenül igen érdekes gazdasági mozzanatokra is. Ezeket egyébként Kelemen Béla is könyvében nagyon kevésbé érintette. Az alábbi sorok ezt a hiányosságot vannak hivatva pótolni és a francia megszállás szemszögéből nézve az eseményeket, számolnak be a megszállás külsőségeiről, a megszálló csapatok és a lakosság közötti viszonyról, a po-

litikai és társadalmi kapcsolatokról s a gazdasági viszonyokról. A szerző úgy véli, hogy feljegyzéseinek e feldolgozott formában való közrebocsajításának ideje már nemcsak elérkezett, hanem ezzel hasznos szolgálatot is tesz egyrészt városának, másrészt a várostörténet későbbi feldolgozóinak. Meggyőződése szerint vannak ugyanis egyes adatok, közöttük a francia városkormányzóság irattárából megszerzett dokumentumok is, melyek már csak az ő feljegyzéseiben szerepelnek és közzététel nélkül menthetlenül veszendőbe mennének.

A megszállás ideje. Minthogy a következő sorokban többször utalás történik a francia megszállás ideje alatt lejátszódott eseményekre, szükségesnek látszik bevezetésképen ezeknek az eseményeknek időrendi összefoglalása. *Károlyi* Mihály és társasága 1918. november 8-án jelent meg Belgrádban *Franchet d'Esperay* tábornagy előtt. Az ukáz értelmében, amelyet fegyverszüneti szerződésnek neveztek, a franciák kikötötték, hogy az ország déli részét a Maros vonaláig teljesen, az országnak egyes fontosabb pontjait pedig ettől a vonaltól északra is, stratégiailag megszállhatják. Az utóbbi helyek közé tartozott Szeged, ahol az első franciák — egy főhadnagy és húsz-huszonöt ember, — december 10-én jelentek meg szálláscsinálónak. Öt nappal később Szeged pályaudvaron *francia állomásparancsnokságot* állítottak fel az átvonuló katonaszállítmányok ellenőrzésére és irányítására. A balkáni francia hadsereg csapatait ugyanis nagyrészt Szegeden, Zágrábon és Milánón keresztül szállították haza, Franciaországba. Ezután kezdődött meg a város tényleges katonai megszállása, amely 1920. március 1-én ért véget.

Ennek a megszállásnak legizgalmasabb napja 1919. március 22. volt, amikor Neuberger Frigyes, „tengerész parancsnok” a munkástanáccsal együtt puccsot kísérelt meg a franciák ellen. Emberei a kommunistákkal együtt két francia őrséget megtámadtak s a rókusi állomás őrségét le is fegyverezték. Az elfogottakat csakhamar szabadon bocsajtották ugyan, de a francia parancsnokság teljes készültséget rendelt el és az Újszegeden felállított ütegek készen álltak a város lövetésére. Másnap, március 23-án *Betrix* ezredes városkormányzói minőségben átvette a polgári közigazgatás legfőbb irányítását. Mint ismeretes, eleinte a franciák azzal a fikcióval éltek, hogy nem avatkoznak

bele a belső politikai viszonyokba és három napon át túrték a direktórium garázdálkodását. Március 26-án éjjel a vörösök a francia városparancsnokság tilalma ellenére fegyvereket és lőszeret akartak Budapestre csempészni. A franciák rajtaütöttek a társaságon, mire a direktórium megszökött. Következő reggel Betrix ezredes lényegileg a Károlyi-kormány alatt fennállott keretekben helyreállította a városban a polgári közigazgatást, *Dettre* János dr. kormánybiztost, *Somogyi* Szilveszter dr. polgármestert és *Tabódy* Zsolt ezredes katonai parancsnokot bízta meg az ügyek vezetésével és egyidejűleg eltiltotta a budapesti tanácsköztársasággal való összeköttetést.

Az *ellenforradalom* látható módon Szegeden május elején kezdődött meg. Az úgynevezett szegedi kormány *Károlyi* Gyula gróf elnöklete alatt 1919 május havában tulajdonképpen Aradon alakult meg, abban a feltevésben, hogy a megszálló francia hatóságok el fogják ismerni és támogatni fogják a bolsevizmus elleni küzdelemben. Arad azonban a közben bekövetkezett román megszállás miatt nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy a kormánynak székhelye legyen és így a Károlyi-kormány arra határozta magát, hogy működésének színterét Szegedre teszi át, ahol május 7-én a tartalékos tisztekből alakult század *Diendorfer* Miksa ezredes parancsnoksága alatt lefegyverezte a Mars-téri laktanya kommunista érzelmű legénységét, a *Kelemen* Béla volt főispán elnöklése alatt megszervezett *antibolsevista komité* pedig előkészítette a teret egy új politikai alakulás számára. A románok azonban a Szegedre költöző aradi kormányt útközben Mezőhegyesen feltartóztatták és néhány napra internálták. Az internálásnak francia közbenjárásra történt megszüntetése után Károlyi Gyula csonkán maradt kormányát Szegeden kiegészítette és felvette a *Bethlen* István irányítása alatt álló bécsi komitéval a szegedi politikusok által már megkezdett összeköttetés fonalát. *Igazán* érdemleges tevékenységet az első szegedi kormány, melyben *Teleki* Pál töltötte be a külügyi, *Horthy* Miklós pedig a hadügyi tárcát, nem fejthetett ki, mert a franciák hivatalosan nem ismerték el, nehézségeket gördítettek az anyagi eszközök előteremtésének útjába, a megszervezhető magyar haderő létszámát pedig 1300 főben limitálták. A Károlyi-kormány nehézségeit még a belső ellentétek is fokozták, melyek a széthúzó jobboldali és baloldali elemek között egyre jobban

kiélesedtek. Június 6-án kitört a nyomdász- és újságírósztrájk, amely általános jellegűvé fokozódott és azt mutatta, hogy a munkásság tetemes része nem hajlandó a történet változást tudomásul venni, hanem még mindig a vörös Budapesthez szít. Ez a sztrájk majdnem az egész június hónapban tartott.

E nehézségek és a franciák részéről jelentkező bizalmatlanság folytán a Károlyi-kormány nem érthetvén el célját, július legelején lemondott, s *Varjassy* Lajos közvetítésével, aki a kormányban mint a franciák bizalmi embere szerepelt, néhány napi tárgyalás után megalakult a második szegedi kormány, amelynek *P. Ábrahám* Dezső lett a miniszterelnöke. Ez a kormány nevezte ki Horthy Miklóst a szervezendő nemzeti haderő főparancsnokává. A Budapest ellen tervezett katonai akciót azonban ez a kormány sem tudta megindítani s csak augusztus 10. körül, miután a románok már Budapestet megszállták s a bolsevizmus megbukott, sikerült a Szegeden szervezett csapatokat a szerb és román demarkációs vonal közötti sávon a Dunáiv túlra átvinni. A második szegedi kormány ténykedései közé tartozik, hogy a régi törvényhozásnak Szegedre menekült tagjából, a politikai pártok és társadalmi szervezetek képviselőiből augusztus 4-én megalakította az úgynevezett *magyar nemzeti bizottmányt*, melynek *Zichy* Aladár gróf lett az elnöke. Ez azonban már csaknem egybeesik a kommün budapesti bukásával és a Friedrich-kormány hatalomra lépésével. Minthogy a hadsereg-főparancsnokság is székhelyét Siófokra helyezte át, a dolgok intézése lassankint Szegedről eltolódott s a szegedi kormány és a magyar nemzeti bizottmány működése szinte önmagától megszűnt. Formálisan a szegedi kormány augusztus 19-én mondott le. Ettől az időponttól kezdve a francia megszállás fokozatosan elvesztette politikai jelentőségét és 1920. március 1-én történt végleges likvidálásáig ismét csak katonai jellegét tartotta meg. A forradalmak és a francia megszállás eseményeinek ez a dióhéjba szorított vázlatja természetesen nem alkalmas arra, hogy azok számára, akik nem töltötték ezeket a hónapokat Szegeden, megérzékeltesse azt az életet, amelynek ez időben Szeged a székhelye volt. így ennek a rövid összefoglalásnak csupán az a célja, hogy az események kronológiai sorrendjét nyújtsa és egyben az időrendi gerincét szolgáltassa a következő sorok anyagának.

Első érintkezések a franciákkal. Mint már említettük, az első kis francia különítmény Szegeden 1918. december 10-én jelent meg. Néhány nappal később történt meg Szeged személypályaudvaron a francia állomásparancsnokság felállítása. Az első hivatalos tárgyalás magyar és francia hatóságok között Szegeden 1918. december 28-án történt. E tárgyalásnak csak véletlenül volt színhelye Szeged s éppen ezért csak a történelmi teljesség kedvéért emlékezünk meg róla. *Berthelot* tábornok, a Romániában állomásozó francia haderő parancsnoka utazott át Szegeden és a Károlyi-kormány leküldötte képviselőit, *Hohenlohe* herceg alezeredest, *Tomcsányi* Vilmos Pál miniszteri tanácsost és *Rau* Gottlobot, a szénügyek kormánybiztosát, hogy vele a fegyverszünet sérelmeit érintő fontosabb kérdésekben, különösen az erdélyi bányákból való szénszállítást illetően „tárgyaljanak”. Szintén lejött ez alkalommal Szegedre *Vyx* alezredest, a budapesti francia misszió vezetője, hogy a tábornok előtt jelentkezék.

A tábornok, akinek különvonata este fél hatkor érkezett Szegedre, szalonkocsijában először *Vyx* alezredest fogadta. A magyar uraknak kiüzent, hogy várjanak. Decembri hidegben kocsija előtt várakoztatta őket hét' óráig, azután néhány udvarias szóval bocsátotta el őket. E fogadtatás után, melynek körülményeit legfeljebb *Franchet d'Esperay* belgrádi esetével lehet összemérni, másnap az a porhintő kommuniké jelent meg a magyar lapokban, hogy *Berthelot* tábornok a *legjobb indulattal* van a magyar ügyek iránt. A valóságban *Berthelot* volt az, aki még az ideiglenes megszállás idején Aradot a románoknak kiszolgáltatta s általánosságban a román érdekek legmelegebb szószólója volt Parisban. A románok nem hiába nevezték el mindenfelé róla utcákat és tereket¹ s még egy falut is azzal tisztelték meg, hogy *Berthelot* nevére keresztelték.

Két nappal a *Berthelot*-féle incidens után, december 30-án a 157. francia gyalogezred 50 tisztje és 600 embere érkezett Szegedre *Boblet* ezredes parancsnoksága alatt. Január 3-án a 210. gyalogezred két zászlóalja vonult be Szegedre. Ezeket a csapatokat a következő napok folyamán állandó erősítések követték.

A város a legénységet iskolákban, a tiszteteket pedig magánlakásokban szállásolta el. A francia városparancsnokság eleinte a Szentháromság-utcai Szathmáry-féle házban volt el-

helyezve; később, mikor a megszálló csapatok létszáma növekedett és a politikai és gazdasági természetű feladatok ellátására különböző hivatalokat is állítottak fel, nagyobb helyiségeket követeltek és beköltöztek a kerületi parancsnokság épületébe, ahol egymás mellett működött a magyar és francia katonai parancsnokság. Jó ideig az épületen egymás mellett lengett a magyar és francia zászló. A városparancsnokság megszervezése után a magyar katonai hatóságoknak teljesen ki kellett költözni az épületből.

Boblet ezredes, mint a megszálló csapatok parancsnoka, január 2-án meglátogatta *Dette* János kormánybiztost és *Somogyi* Szilveszter polgármestert. A nemzeti tanácsról nem vett tudomást, a nemzeti tanács ellenben sietett üdvözlő levelet intézni hozzája. Erre az üdvözlésre Boblet ezredes meglehetősen izléstelen hangú levélben válaszolt, barbároknak és banditáknak nevezte a németeket, egyben megígérte azonban, hogy amennyiben a rendet nem zavarják meg, a franciák a belső viszonyokba nem fognak beavatkozni és mint a jog, szabadság és köztársaság katonái, lovagias módon fognak viselkedni.

A katonai megszállás. A megszállás kezdetben teljesen katonai jellegű volt. Szegedet a franciák csak hídfő-állomásnak kezelték. Hídfő-parancsnok gyanánt ennek az alakulásnak július végén történt megszüntetéséig *Rondenay* ezredes szerepelt. A megszállás első idejében, egészen a proletárdiktatúra kitöréséig a franciák a belső dolgokba annyira nem avatkoztak bele, hogy január-március folyamán akárhányszor megtörtént, hogy határozottan az antant és Franciaország ellen irányuló cikkek jelentek meg a szegedi lapokban. Ez a helyzet akkor változott meg, mikor a proletárdiktatúra kitörése utáni napon 1919 március 23-án *Betrix* ezredes Szegedre érkezett és az impérium gyakorlását átvette. Külsőleg ez összeesett a proletárdiktatúra kitörésével, az impérium átvételével kapcsolatos erősebb megszállás azonban alkalmasint a proletárdiktatúra nélkül is bekövetkezett volna. Az akkoriban Szegedhez hasonló helyzetben levő Aradon is a franciák néhány nappal előbb foganatosították az úgynevezett *erősebb megszállást*.

Formálisan az impérium átvételét a franciák sohasem közték a város hatóságával, csak az ügyek menetébe való bele-

avatkozásuk mutatta, hogy a polgári és közigazgatási ügyeket is irányítani akarják. Április elejétől kezdve Betrix ezredes, anélkül, hogy a magyar hatóságokat előzetesen értesítette volna, átiratait mint *városkormányzó* kezdte aláírni. Egy további lépés volt, mikor *Charly* tábornok április 17-én Dettre kormánybiztos és Somogyi polgármester előtt kijelentette, hogy Betrix ezredes a főparancsnokság irányításai szerint fogja a közigazgatás és a megszálló csapatokhoz való viszony általános elveit megszabni. Városkormányzói minőségben Betrix ezredesnek utódai voltak június 15-től július 4-ig *Gondrecourt* tábornok, aki megelőzően Aradnak volt a városkormányzója, július 4-től 26-ig *Fournier* ezredes, azután átmenetileg néhány napig *Rondenay* ezredes, majd pedig augusztus 12-től a megszállás végéig *De Tournadre* tábornok.

Szolgálati viszony tekintetében a katonai jellegű hídfőparancsnokság és a politikai jellegű városkormányzóság a 76. hadosztály parancsnokságának volt alárendelve, amelynek székhelye május elejétől kezdve szintén Szegeden, helyesebben mondva Újszegeden volt. Ez egyúttal mint területi parancsnokság is működött. Élén október 5-ig *Charpy* tábornok állott, aki viszont a *A. F. H. (Armée Française en Hongrie)* Belgrádban, majd Nagyikindán székelő parancsnokságnak volt alárendelve. Ez viszont az *Armée d'Orient*-nak, a szövetségesek keleti hadseregének a kötelékébe tartozott. Előbbinek *De Lobit* tábornok, utóbbinak a Károlyiék belgrádi kirándulásából ismert *Franchet d'Esperay* tábornagy volt a parancsnoka.

A hadosztályparancsnokság október elején megszűnt s ekkor a területi parancsnokságot is *Be Tournadre* tábornok városkormányzó vette át.

A csapatok tekintetében, amelyek Szegeden állomásoztak, szintén történtek eltolódások. Eleinte, míg csak a hídfőparancsnokság volt Szegeden, a mér említett 157. és 210. sorszámozott ezredekhez tartozó három-négy zászlóalj, továbbá 2-3 üteg és 1-2 lovas század volt Szeged francia helyőrsége. Ezeket a csapatokat a szabadkai és nagyikindai körzetben állomásozó ezredtörzsek többi csapatai kéthetenként felváltottak, valószínűleg, hogy a lakossággal huzamosabb érintkezésbe ne kerüljenek. A csapatoknak ebben a rendszeres felváltásában ok gyanánt szerepelhetett a kommunizmustól való félelem is, noha a francia

tisztek állandóan büszkélkedve hangoztatták, hogy az ő csapataik immúnisak a kommunizmussal szemben.

A diktatúra kitörése és a 76. hadosztályparancsnokságnak Szegedre költözése után a franciák az említett két ezrednek a többi zászlóaljait is Szegedre vonták, más csapatokat pedig a város közvetlen közelében, Újszegeden, Kiskundorozsma, Kamaráserdő, Horgos és Szőreg községekben helyeztek el. Ugyanebben az időben délről Nagyikindára tolták fel egy gyarmati hadosztály parancsnokságát, melynek kötelékébe egy szenegáli, egy madagaszkári és egy anami ezred tartozott. Időről-időre a két hadosztálynak a csapatait egymás között is kicserélték, úgyhogy az összes gyarmati csapatok, az anamiták kivételével Szegeden is megfordultak. A két hadosztály rayonjában állomásozott még egy lovas dandár is, mely egy rendes és egy algíri spahi lovasezredből állott. Természetesen ebben a körzetben állomásozott a két hadosztály tüzérsége, vonatosztága és számos műszaki alakulata is. Egy időben hat tank is állomásozott Szegeden. Szegeden és közvetlen környékén a franciáknak július elején volt *a legnagyobb élelmezési létszámuk, összesen 28.000 ember*. Ekkor híre járt, hogy ezekből a csapatokból megfelelő megerősítés után külön hadseregcsoportot alakítanak, melyet Charpy tábornok parancsnoksága alatt a Budapest elleni operációra rendelnek.

A franciák politikája. Szegednek a stratégiai jelentőségét a franciák szempontjából vasúti csomópont jellege és a tiszai hidak adták meg. Ez a stratégiai jelentőség politikai szempontból sem volt közömbös, mert a szegedi vasúti hídon vezetett át az egyetlen vasútvonal, amely Romániát az antant többi országaival összekapcsolta. Később ez a stratégiai és politikai jelentőség még növekedett, mikor Szeged lett az a bázis, ahonnan sakkban lehetett tartani a budapesti bolsevizmust. Fontos volt Szeged a franciákra azért is, mert innét léphettek fel egyensúlyozók gyanánt a szerbek és románok között, kiknek viszonya a szövetségi állapot dacára a Bánságon való osztozkodás kérdése miatt nagyon feszültté vált.

Néhány hónapon keresztül így a világpolitika szempontjából is nagyon jelentős érdekszálak futottak össze Szegeden. Az érdekeknek ezekben a találkozásában és összeütközésében Sze-

ged és a Szegeden tömörült ellenforradalmi Magyarország paszszív szerepet játszott. Magyarország sorsa, mikor a franciák Szegedre bevonultak, már meg volt pecsételve és ezen vajmi keveset változtathattak azok a tiszteletreméltó és hazafias törekvések, amelyek egyik, vagy másik magasrangú francia tiszt informálása révén reméltek a szerencsétlen ország sorsán valamit változtatni. Csak a viszonyok teljes félreismerése és a lidércfényektől elkápráztatott magyar külpolitikai iskolázatlanság mellett lehetett elképzelni, hogy ha rossz franciasággal egy francia tisztnek valamit elmagyaráznak az ezeréves határokról és a területi integritásról, vagy ha memorandum formájában egy javaslatot terjesztenek eléje, tervezetük harmadnap már legalább is Clemenceau asztalán lesz és döntő befolyást fog gyakorolni az ország sorsára.

A valóság ezzel szemben az volt, hogy a Szegeden és általában a Magyarországon és a Balkánon állomásozó magasabb-rangú francia tisztnek, talán Franchet d'Espéray és Berthelot kivételével, lehettek egyéni szimpátiáik, vagy antipátiáik, de se kedvük, se módjuk nem volt, hogy a nemzetközi politikába irányító módon befolyjanak. Azok, akik Szegedre kerültek, legfeljebb megelegedéssel állapították meg, hogy a Tisza és Kass európaibb színvonalon áll, mint az üszkübi, kragujeváci, vagy nisi vendéglők, egyébként azonban irigyelték azokat a bajtársaikat, akik már otthon vannak s talán már le is szereltek, mikor* ők még hónapokra távol vannak a hazájuktól. Büszkélkedtek a győzők szerepében, biztosra vették, hogy Clemenceau majd alaposan elintézi a németeket, egyébként az volt minden vágyódásuk, hogy bárcsak kötnék meg a békét minél hamarabb és ők is mehetnének haza Franciaországba.

Ez volt az itt állomásozó francia tisztnek nagy többségének lelkiállapota. Nem sokat törődtek velünk és szabadulni akartak innét. Legfeljebb egy-két ambiciózusabb vezérkari tiszt akadt közöttük, aki hivatottnak érezte magát, hogy nagy politikát csináljon, vagy legalább is a látszatát keltse a nagy politikának. Amennyire meg lehet állapítani, az igazi nagy politika célkitűzései tekintetében a Szegeden állomásozó magasabbrangú francia katonatisztek se voltak valami nagyon informálva. Egykettő kivételével a Magyarországon megfordult francia tábornokok, egyszerű katonai végrehajtó közegek voltak, akik nem

is Versailles, hanem a nagykikindai, legfeljebb belgrádi fölöttes parancsnokságuk rendelkezéseit teljesítették. Politikai informáltságukat legjobban egy összehasonlítással tudom megvilágítani. A nagy háború harmadik esztendejében a közös hadügyminisztérium többedmagammal egy gazdasági tanulmányútra küldött ki Macedóniába, Montenegróba és Albániába. Egy bécsii kollégámmal együtt tisztelgő látogatásra mentünk az ipeki parancsnokló tábornokhoz. A tábornok tárt karokkal fogadott:

— Na endlich, zwei Herren aus Wien und Budapest... Sie werden gewiss etwas von der grossen Politik erzählen können.

Mutatis mutandis ennyit tudhattak a Magyarországon álmásozó francia tábornokok is arról, ami Versaillesben történik. Ebben a beállításban kell és lehet az ő szereplésüket megítélni és megérteni.

Ezen az általános kereten belül az egyes vezető állásban levő tisztek magatartása Magyarországgal és a magyar kérdéssel szemben különböző volt; voltak, akik szimpátiával viseltek Magyarországra iránt; voltak, akik a magyar tisztekben elsősorban nem a magyart, hanem a katonatisztet látták és látva azt a példátlan rombolást, melyet a bolsevizmus a tisztek tekintélyében véghez vitt, az osztálytudatnak valami ösztönszerű együttérzéséből eredő rokonszenvet mutattak irántuk; mások viszont határozott magyarelles magatartást tanúsítottak. Az egyéni érzéseknek ez a váltakozása azonban legfeljebb az egyes intézkedések keresztülvitelének a módjában éreztette magát, de a követett politikának irányára befolyást nem gyakorolt.

A szegedi francia városkormányzók közül hárman, Betrix ezredes, Gndrecourt és De Tournadre tábornokok folytak be hosszabb ideig a város ügyeinek intézésébe. Fcurnier és Rondanay ezredesek csak átmenetileg, néhány napig viselték ezt a tiszteket. A három említett városkormányzó közül Betrix ezredes intézte a legkényesebb időkben a város ügyeit. Az ő idejében volt a legélesebb az ellentét a munkásság és polgárság között. Noha mint a megszálló hatalom képviselője, szívesen használta a rendelkező formát, a társadalmi osztályok közötti ellentétek dolgában nem volt az erőszakos intézkedések embere. A tábla elnöke előtt tett kijelentése szerint a jelszava volt „*Je veux faire tout doucement*”. Egy másik alkalommal többek előtt azt a hasonlatot alkalmazta, hegy simogatással a kutyát és macskát is

össze lehet szoktatni. Az ő nevéhez fűződik Szegeden a kommün leszerelése és a tanácskormány rendeleteinek hatálytalánítása. Legelőször a házak és iparvállalatok szocializálásáról szóló rendelet végrehajtását tiltotta el, melynek keresztülvitelére Mecsér József és Wannie Rezső törvényszéki bírák nyertek megbízást. Amennyire meg lehet állapítani, Betrix ezredesnek a törekvése az volt, hogy a szegedi politikát középutra terelje, bizonyos mértékű elhajlással balfelé. Szimpátiája kétségtelenül ebbe az irányba vonzotta őt. A kommunista barátságról szóló mesék természetesen nem voltak igazak. Ellenkezőleg több ízben ő fejezte ki csodálkozását afölött, hogy vannak Szegeden olyan polgári funkcionáriusok, akik őt úgy informálják, hogy a tanácskormány rendeleteit végre kell hajtani. Ezt a kijelentést begavári *Back Bernát* és e sorok írója előtt is megtette. A polgármesterrel együtt kísérletet tett valamely képviselői szerv létrehozására, melyben a munkásság és polgárság képviselői egyaránt résztvesznek. Ez a törekvése azonban a kizárólagosságot követelő munkásvezetők magatartásán meghiúsult. Az eredménytelenség fölötti haragjában Betrix a sajtó útján azt a nyilatkozatot tette közzé, hogy a polgárság hajlandó a kibékülésre, a munkásság azonban hajthatatlan és így e kérdésben a munkásság a hibás. Az ellenforradalmi kormány alakulását Betrix nem sok rokonszenvvel kísérte. Mikor a munkássággal folyamatba tett kooperációs kísérletek meghiúsultak, egy proklamációban bejelentette ugyan, hogy „*új kormány alakul, mely az ügyek vezetését átveszi*”, ezt a látszólagos elismerést azonban nyomban legyengítette azzal a kijelentéssel, hogy „*egyebekben semmi sem változik*”.

A városkoirmányzók közül *Gondrecourt* tábornok állott leginkább magyarbarát hírében. Ő”mielőtt Szegedre került volna, az aradi megszálló csapatok parancsnoka volt és e minőségében melegen támogatta az *union sacrée* törekvéseit és az ellenforradalmi kormány megalakítását. Határozottan polgári irányzatú politikát követett és már Aradon többször kijelentette, hogy *ahol franciák vannak, ott nincs bolsevizmus*. A bolsevizmussal és a bolsevizmussal kacintgató irányzatokkal szemben az erős kéz politikáját követte. A júniusi általános sztrájk alkalmával a polgármester előtt kijelentette, hogy mindenkivel szemben és minden eszközzel megvédi a dolgozni akarók szabadságát. A

sztrájk kitörése után az összes munkásvezetőket, tekintet nélkül arra, hogy volt-e részük a sztrájk megszervezésében, vagy nem, lefogatta és Nagyikikindán internáltatta őket, a munkásotthont pedig bezáratta. Allítólag neki az volt a törekvése, hogy az első szegedi kormányt elismertesse és számára a támogatást a Budapest elleni katonai akcióhoz megszerezze s mikor ez nem sikerült, kellett neki távoznia. Francia részről azt hallottam, hogy azért váltották le, mert egyes kijelentéseiben túlmént a főparancsnokság által megengedhetőnek tartott határokon. Csak jellemzésül említem meg, hogy egy alkalommal, mikor személyesen jött fel a kamarába, hogy a munkáskérdésről tárgyaljon, felvettem előtte azt a kérdést, hogy miért nem lép ebben az ügyben összeköttetésbe a kormány tagjaival is, azt a nagyon jellemző választ adta, hogy egyénileg nagyon szívesen érintkezik velük, mert vannak közöttük igen rokonszenves úriemberek, de hivatalosan nem tárgyalhat velük, mert míg Paris őket kormánynak nem ismeri el, kénytelen a szerepüket *magánvállalkozásnak* tekinteni. Városkormányzói működésében mindenkivel megtartotta a legkifogástalanabb udvariasságot és nem érezte a győztes fölényét, amit a többi magasabbrangú francia katonákról nem nagyon lehetett elmondani.

A magyar viszonyokba leginkább az utolsó városkormányzó, De *Tournadre* tábornok igyekezett beleélni magát, Nem elégedett meg azzal, hogy a városkormányzósággal járó teendőket ellássa, hanem igyekezett komolyan megismerkedni az ország ügyeivel és behatolni a magyar irodalomba és történelembe, is. Nagy világirodalmi műveltségű ember volt, aki a francián kívül beszélt angolul és németül. Mindent, amit ezen három nyelven Magyarországról meg tudott szerezni, elolvasott és tényleg el is sajátította. Néhány hónapi itt tartózkodása után többet tudott Magyarország múltjáról, mint akárhány, az úgynevezett művelt középosztályhoz tartozó átlagos egyén. Szegeden rendes látogatója volt a kultúrpalotának, aprólékossáig végignézte az alsóvárosi templom régiségeit, megismerkedett a szegedi paprika-üzlettel a termeléstől kezdve a feldolgozáson át az örlemény forgalomba hozataláig. Olvasmányairól, észleleteiről, tapasztalatairól rendes feljegyzéseket vezetett, azzal a szándékkal, hogy hazatérése után könyvet ír Magyarországról. Egy ízben a *Pester Lloyd* tudósítójának nagyon érdekes nyilatko-

zatot mondott tollba a magyar viszonyokról. Ebben a nyilatkozatban a széthúzást mondta a magyar közélet legfőbb hibájának és mint ellenség mutatott rá, hogy még a legszörnyűbb csapás óráiban is milyen visszavonás, saját testének marcangolása emészti a nemzetet.

Utolsó rendeletében, általános meglepetésre, Deák Ferencnek Ferenc Józsefhez intézett szavait ajánlotta a magyarság figyelmébe: „Nem a háborúskodásban, hanem polgárainak békés egyetértésében és megelégedettségében rejlik egy ország boldogulása.”

Politikájában túlzásig németgyűlölő volt, amit bizonyára az váltott ki belőle, hogy a háborúban német fogságba került. Hadifogságáról könyvet írt, amely nagy írói készséget árul el, de csak úgy hemzseg a németellenes kirohanásoktól.¹ Szegeden csaknem naponként járt a templomba; érzés és gondolkodás dolgában erősen katolikus volt, ami azonban nem gátolta meg abban, hogy a legkülönbözőbb elemekkel keressen összeköttetést, ahonnet bárminő információt meríthet. Intézkedéseiben mindig szerette megcsillogtatni, hogy ő a hatalom Szegeden és minden csak az ő hozzájárulásával történhetik. *Vasek* Ernő dr. kormánybiztossága idejében elengedte egy villamoskalauz büntetését, aki egy „szövetséges” katonával szemben tettelegességre vetemedett, hogy a „kormánybiztos iránti jóindulatát” kimutassa. A város ellátása érdekében a szerbekkel szemben több ízben erélyesen fellépett, viszont egy kávéházi incidens alkalmával, melyet francia tisztek provokáltak magyar tisztekkel szemben, az utóbbiakkal szemben nagyon igazságtalan volt és kitiltotta őket a városból.

Az egyéni rokon- és ellenszenvnek ezek a megnyilvánulásai, miként már fentebb említettük, legfeljebb színezhették a kormányzás rendszerét, de a Parisból irányított nagy politikára semmi, vagy legalább is nagyon kevés befolyást gyakoroltak. Paris pedig mindent a német politika szemszögéből ítél meg. Németországot teljesen letömrni és örök időre lehetetlenné tenni, hogy valaha is írevánsot vegyen Franciaországon, ez volt a cél, amelynek minden más kérdést alája rendelték. Amíg a német béke megkötve nem volt, Paris velünk csak annyiban

¹ *Aux Pays des Fourbes*. A gazemberek országában.

törődött, hogy itt olyan zavarok ne állhassanak elő, amelyek céljait hátrányosan befolyásolják. A francia nagy politikának ebből a beállítottságából lehet megérteni azt az eljárást, amelyet a franciák egyik irányban a budapesti tanácsköztársasággal, másrészt a szegedi ellenforradalmi kormánnyal szemben tanúsítottak. Ezt az eljárást a bizonytalanság és ingadozás jellemezte, amely a szegedi helyi jellegű ügyek intézésében is megnyilatkozott.

Kirívó példa volt erre a Mars-téri laktanya vörös őrségének a magyar tartalékos tiszti század által történt lefegyverzése május 7-én, melyről fentebb már megemlékeztünk. Azok a magyar tiszték, akik ezt a rajtaütést előkészítették, a lakanya megrohanását eredetileg május 6-ra tűzték ki. Minthogy a francia városkormányzóság megkövetelte, hogy minden fontosabb dolgot neki bejelentsenek, a tervet *Szombathelyi* alezredes közölte Eetrix ezredessel, aki a rend tervezett helyreállításáról helyeslőleg vett tudomást, sőt még azt is kilátásba helyezte, hogy *a lefegyverzés után* egy néger századot rendel ki az elfogott kommunisták őrzésére. Mégis a május 6-ra tervezett lefegyverzés előestéjén az akciónak egy nappal, azután pedig bizonytalan időire történő elhalasztását kívánta. Minthogy az előkészületről már túlságosan sokan tudtak s a további halogatás esetén a hírek kiszivárgása az egész akció sikerét veszélyeztette volna, *Diendorfer* alezredes a tartalékos tiszti századdal a lefegyverzést a francia tilalom ellenére május 7-én reggel végrehajtotta. Hogy ez az elhatározás mennyire helyes volt, legjobban mutatja, hogy a befejezett tényt a franciák nyugodtan tudomásul vették.

Ennek az ingadozó magatartásnak a magyarázatát véleményünk szerint az akkori nemzetközi és a francia belpolitikai helyzet alakulásában kell keresni. Oroszországban magasan lobogott a kommunizmus lángja s a szovjet nyíltan hirdette egész Európa forradalmasítását. Ennek a jelei mutatkoztak is. A francia kormánynak odahaza tekintélyes szocialista és kommunista párttal kellett számolni, amely cseppet sem titkolta a vörösök iránti rokonszenvét. Ilyen viszonyok mellett, belpolitikai szempontból nem látszott opportunusnak egy erősebb akció a budapesti vörösökkel szemben. De Paris *ettől* katonailag is húzódott, mert nem tudta megítélni,

hogy mekkoira erőt kellene a magyarországi vörösökkel szemben latbavetni. Így született meg az a fikció, hogy az államforma és belső politika ügyeibe a megszálló csapatok nem avatkoznak bele. Ez a felfogás fokozatosan csak akkor változott meg, mikor a március 22-iki puccskísérlet és egyéb jelenségek a vörösökkel követendő ellenkező eljárás szükségességéről győzték meg a franciákat. Április 17-ikén Charpy tábornok hadosztályparancsnok maga elé idézte Dettre kormánybiztost, Somogyi polgármestert és Tabódy ezredes katonai parancsnokot s majdnem Gondrecouirt tábornok szavai szerint kijelentette, hogy ahol franciák vannak, ott nincs kommunizmus, Dettrenek arra a kérdésére pedig, hogy mi történjék a tanácsköztársaság rendeleteivel, azt felelte, hogy Betrix ezredes, aki városkormányzói minőségben működik, lesz hívatva minden egyes esetben eldönteni, hogy az egyes rendeletekből mit szabad végrehajtani és mit nem.

Ugyanilyen félszeg volt az a helyzet is, amely a szegedi ellenforradalmi kormány és a franciák között fennállott. Egyes magasrangú francia tiszték, miként már fentebb is említve volt, határozott szimpátiával kísérték az aradi, majd szegedi kormány megalakulását és a vörösök leverésére irányuló törekvéseket s ezt, amennyire hatáskörükben állott, támogatták is, Biztatásokban a kormány tagjainak állandóan volt részük és nem felelős formában a francia tábornokok állandóan tettek ígéreteket a kormány tagjainak, de ígéreteknél egyebet alig nyújtottak. Megcsillagtatták a reménységet, hogy támogatják a kormányt fegyverek beszerzésében, sőt esetleg segítik a budapesti vörös forradalom leverésében is, a valóságban azonban megakasztották a hadsereg szélesebb alapokon való szervezését és megakadályozták azt is, hogy a kormány a saját veszélyére és felelőségére végrehajtsa a Budapest elleni expedíciót. A szegedi kormány arra nagyon jó volt a franciáknak, hogy elismerésének az eshetőségével nyomást gyakoroljon Kun Béláékra, de igazában sorsával a francia politika nem törődött.

Innen eredtek a francia politikának látszólagos nagy ellentmondásai, bizonytalanságai és zökkenői. Károlyi Gyulának már június első napjaiban megígérték, hogy lehetővé fogják tenni a hadsereg megszervezését és a Dunántúlra való átvitelét, Teleki Pál külügyminiszternek és Horthy Miklós hadügyminiszternek

megengedték, hogy lemenjenek Belgrádba és ilyen értelemben tárgyaljanak a szerb kormánnyal, de azután állandóan húzták-halasztották az ígéretek beváltását. Bizonyos mértékig meg lehet állapítani még azt is, hogy amint a megszállás ideje hosszabodott, a megígért támogatás helyett egyre több nehézséget gördítettek Károlyi Gyula kormányának útjába. Június végére a helyzet egyenesen feszültté vált és Károlyi Gyula július első napjaiban kénytelen volt bejelenteni kormányának lemondását.

A sok különböző körülmény között, amely ide vezetett, első helyen kell megemlíteni a franciák egyre növekvő bizalmatlanságát. A franciák nem ok nélkül úgy vélték, hogy a német békekötés a magyar közvéleményt is, amely kezdetben a francia politika jóindulatában reménykedett, ellenük fogja fordítani. A *sûreté* kémjeinek jelentései megerősítették ezt a feltevést. Kávéházakban, nyilvános helyeken egyre több kifakadás hangzott el a franciák ellen. A franciák úgy voltak informálva, hogy Károlyi Gyula kabinetjében egy *germanofil és frankofü irányzat* áll szemben egymással. Utóbbinak Varjassy Lajos, a kormány kereskedelemügyi minisztere volt a képviselője, aki fiatal korában éveket töltött Parisban és onnét hozta magával a francia történelemért és francia politikáért való rajongást. Az ügyek akkori állása mellett az volt azonban a nagy politikai és történelmi tévedése, hogy azt tételezte fel, hogy a frankofil irányzat állandó hangoztatásával változtatni lehet azon az ítéleten, amelyet Parisban fölöttünk már kimondottak. Nála csak a franciák tévedtek nagyobb, mikor elkövezték saját történelmük legnagyobb ostobaságát és segítettek éhes kis sakálok között feldarabolni az osztrák-magyar monarchiát.²

Károlyi Gyulának azért kellett lemondani, mert a franciák őt tekintették a németbarát irány egyik képviselőjének. Jellemző, hogy lemondásával majdnem egy napon váltották fel a városkormányzói állásban Gondrecourt tábornokot, aki igen sok esetben tanújelét adta, hogy szimpatizál a kormány törekvéseivel.

² Varjassy politikai szereplését és öngazolását „*Révolution, Bolchevisme, Réaction*” című könyvében írta meg, amely Jouve & Cie. kiadásában, Parisban 1934-ben jelent meg. 1919 végén Varjassy emigrált, Bukarestben, Parisban és Londonban élt, ahol 1935 januárban meghalt.

Károlyi Gyulát, mint ismeretes, *Troubridge* angol admirális szegedi tárgyalásai után *P. Ábrahám* Dezső váltotta fel a koirmányelnöki székben. A bizalmatlanság magva azonban el volt hintve és a franciák nem nagyon lelkesedtek azért a gondolatért, hogy a hátuk mögött egy komoly és erős magyar hadsereg alakuljon, így továbbra is fennmaradt az a fonák helyzet, hogy a francia parancsnokok a kormány egyes tagjaival állandóan érintkeztek, véleményüket esetről-esetre meghallgatták, de Paris elismerésének hiányában akarva-akaratlanul magánembereknek tekintették őket. Formailag a franciák a második szegedi kormányt augusztus 9-én elismerték ugyan, ennek az elismerésnek azonban már nem volt gyakorlati jelentősége, meirt két nappal előbb Budapesten már *Friedrich* István kormánya került az ügyek élére s a szegedi kormány néhány nap múlva beszüntette működését.

Mindkét szegedi kormánynak a programmja az volt, hogy a bolsevizmust francia segítséggel, vagy anélkül letörje. A késülődés erre irányult. De sem a közvetlen segítséget, sem azt nem lehetett elérni, hogy a magyar csapatokat a francia vonalon kiengedjék. Csak a proletárdiktatúra bukása után járultak hallgatólagosan hozzá a franciák, hogy a szegedi nemzeti csapatok a Duna-Tisza közén, az oláh és szerb megszállás közötti semleges sávon a Dunántúlra vonuljanak és a dunántúli magyar csapatokkal egyesüljenek.

Katonai tervek a franciáknál. Pedig kétségtelen, hogy a magasrangú francia tisztok egy részében megett volna a hajlandóság a Budapest elleni expedícióra. Voltak közöttük, akik igen helyesen úgy ítélték meg a helyzetet, hogy ha ők törik le a bolsevizmust, ez a magyarság rokonszenvét feléjük fordítja s ezen a réven el lehet érni, hogy a magyar politika Franciaország felé orientálódjék. A Szegeden állomásozó franciák helyesen ítélték meg a helyzetet abból a szempontból is, hogy a minimumra becsülték a bolsevizmus katonai értékét s úgy vélték, hogy a vörösök csak a csehekkel szemben tudnak eredményt felmutatni, de komoly katonai támadásnak nem lennének képesek ellenállni. Okmányszeírú hitelességgel megállapíthatóan mentek is ilyen ilyen értelmű jelentések Szegedről a keleti hadsereg főparancsnokságához és onnét Parisba. Július közepe táján volt

is egy időpont, mikor a budapesti expedíció nagyon közel állott a megvalósuláshoz és Charpy tábornok lett volna a Budapest ellen operáló hadsereg csapatok vezére. A messzebb és messzebb eső katonai és politikai faktorok — Szeged, Nagyikinda, Belgrád, Konstantinápoly, Paris, — azonban a távolság arányában mind kevésbé tudták megítélni a helyzetet. Az aggodalmaskodók attól tartottak, hogy a bolsevizmus leveréséhez esetleg nagy katonai erőre lesz szükség; azt pedig, hogy a franciák áldozatokat hozzanak, Magyarország Clemenceaunak nem érte meg. Szegedet stratégiai és egyéb okoknál fogva tartani kellett, egyébként megmaradtak a be nem avatkozás álláspontján. Ebből kifolyólag nem lehetett megengedni azt sem, hogy a magyar csapatok átmenjenek a francia vonalon és saját erejükre támaszkodva vegyék fel a harcot a vörösökkel. Ha ugyanis vereséget szenvednek és visszaveretnek, a franciák akarataik ellenére is bele-sodródának a vörösökkel való harcba.

A francia kormány, melynek éppen 1919-ben amúgy is *elég* baja volt a saját szocialistáival, nem merte a helyzetet a magyar expedícióval elmérgesíteni. Versaillesben sem tudtak meg-egyezni, mert volt egy hatalom, amely Magyarországon való fegyveres rendcsinálás terve ellen leghatározottabban tiltakozott.³ Pedig kétségtelen, hogy volt egy időpont, mikor Versaillesben is foglalkoztak a magyarországi vörös uralom letörésének gondolatával. Foch tábornagy július 17-én terjesztett egy ilyen természetű javaslatot a Legfelső Haditanács elé.⁴ Így a

³ De Tournadre tábornok személyes közlése.

⁴ Erről a tárgyalásról *Hunter Miller* a következőket jegyezte fel: „*Foch*: Hajlandó volnék Kun Béla hordáit egy hét alatt kisöpörni Magyarországból, ha 8 gyalog- és 1 lovashadosztályt bocsátanának rendelkezésemre, továbbá, ha 100 repülőgéppel és megfelelő számú páncélvonaatokkal és páncélautókkal is ellátnak s végül, ha az angol, francia és olasz dunai flottákat is rendelkezésemre bocsátják.

Tittoni: Javaslom, hogy egyidejűleg a szegedi ellenforradalmi kormánnyal is vegyük fel az érintkezést. Bejelentem egyúttal, hogy Mombelli tábornoktól ma reggel táviratot kaptam, amely szerint Magyarország lakosságainak háromnegyed része a szövetséges csapatok katonai segítségét kéri és tiszta választást óhajt.

Clemenceau: A francia kormány nincs felkészülve arra, hogy ily célokra katonai alakulatokat Magyarországba küldjön.

Benes és *Kramarz*: Nem helyeselhetjük, hogy a szövetséges és társult főhatalmak egy magyarországi pártkormánnyal kezdjenek tárgyalást.

franciák a budapesti bolsevizmussal szemben semlegesen viselkedtek és a szegedi hídfőállás megtartására szorítottak. Szegedet, Dorozsmát, Algyőt és Tápét francia őrszemek láncolata vette körül, de a franciák még arra sem voltak hajlandók, hogy őrszemeiket Szeged város határáig előretolják és a szegedi tanjavilágot is megszállják.⁵

Megjegyzendő, hogy a közönség érthető türelmetlenségében állandóan többet vélt tudni a franciák terveiről, mint amennyi a valóságnak megfelelt. Április elejétől kezdve majd egyik, majd másik „jól értesült forrásból” jött a hír, hogy a franciák már vonulnak Budapest ellen. Minden csapateltolást a vörösök elleni akcióval hoztak összefüggésbe. Április derekán azt is rebesgették, hogy a franciák már Nagykőrösön vannak, csak a hivatalos értesítést nem tették még közzé.

Sok tekintetben épen ilyen tájékozatlanság volt a franciáknál is tapasztalható a Szovjet-Magyarországon történeteket illetően. Klasszikus példája volt ennek, hogy április 23-án a francia városkormányzóság által kiadott napiparancs végén a tisztek-

Bliss amerikai tábornok: A magyarországi csapatokkal kötött fegyverszünet megszegése inkább csak ürügy volna a bolsevik csapatok megtámadására. Jó volna ezt a kérdést részletesebben tanulmányozni.” (XVI. kötet, 494. és köv. old.)

⁵ Megállapításaimat egyébként tárgyi szempontból teljes mértékben megerősíti P. Ábrahám Dezső, a második szegedi kormány miniszterelnöke, aki a *Magyar Nemzet* 1939 május U-i számában a következőket írja:

„Tonelli Sándor úr Hunter Millerre hivatkozik, hogy a „magyarországi kommunizmus francia támogatással való leverését Parisból akadályozták meg.” Tonelli úrnak ez a megállapítása tényleg helyes. A szegedi francia parancsnokság a legnagyobb jóindulattal támogatta törekvéseinket. Nemcsak a szegedi dandárparancsnok, *Charpy*, hanem *De Lobit*, az akkor Nagykikindán állomásozó hadtestparancsnok is többször interveniált magasabb helyeken érdekünkben. Emlékszünk arra az akkor kormányomban külügyminiszterként szerepelt *Teleki* Pál és honvédelmi miniszterünk, *Belitska* Sándor is, hogy velük és az azóta elhalt *Ballá* Aladár volt belügyminiszterrel együtt hetenként legalább egyszer-kétszer Nagykikindán voltunk, hogy *De Lobit*-t intervencióra kérjük. Órákon keresztül tárgyalunk az ottani francia vezérkarral. Tudtuk, hogy ez a derék katoná tényleg közrejárt érdekünkben az akkor Konstantinápolyban állomásozó *Franchet d'Esperay* hadtestparancsnoknál és azt is tudjuk, hogy *De Lobit* kérésére *d'Esperay* többször fordult a versaillesi nagytanácshoz. Szinte kiszámíthatatlan hatása és előnye lett volna annak, ha az akkori szegedi kormány letörheti a vörösöket.”

nek szóló értesítés rovatában az szerepelt, hogy az úgynevezett *Kratochvill*-féle székely brigád bevonult Budapestre, megdöntötte a szovjetet és *Nagy Vince* volt belügyminiszter megalakította az ideiglenes kormányt.

Román megszállás veszélye Szegeden. Összetűzéseik a franciáknak a Szegedet körülvevő vörösökkel alig voltak. Néha egy-egy őrs tüzelt egymásra, egyébként semmi sem történt. A franciák megelégedtek állásaik megtartásával, a vörösök pedig óvakodtak, hogy támadást kezdjenek. Különösen a színes csapatokat respektálták igen erősen.

A bolsevizmus megdőlte után, mikor a Duna-Tisza köze román megszállás alá került, a szövetségesek szempontjából megszűnt: Szegednek a stratégiai jelentősége. Ekkor mind komolyabb formát kezdett öltetni az a hír, hogy a franciák elhagyják Szegedet. A csapatok létszámát állandóan csökkentették, Horgoson külön katonai berakodó állomást létesítettek és szeptember elején a megmaradt csapatok és intézmények megkapták az utasítást, hogy tegyék meg az előkészületeket Szeged elhagyására. A város, melyet a megszállás megmentett a vörös uralomtól, a románok bevonulásának a veszedelme előtt állott. Ekkor már a Tiszántúlról és a Duna-Tisza közéről érkezett hírek-ből ismeretes volt, hogy a román megszállás katonailag megszállott területek szervezett *kiűritésével* egyértelmű. A városkormányzóságról kiszivárgott hírek mindenkit, akinek volt veszteni valója, rémületbe ejtettek. Fokozta az aggodalmat, hogy a szerbek, akiknek a románokhoz való viszonya ebben az időpontban Temesvár átadásának kérdése miatt nagyon kiélesedett, szintén igényt tartottak, hogy a franciákat ők váltsák fel Szeged megszállásában. *Lazarevics* szerb ezredes Újszegedről jelentést tett Belgrádba és nyíltan hangoztatta, hogy ha a franciák elhagyják Szegedet, a szerbek Újszeged és Horgos felől tüstént bevonulnak a városba.

A szerbek és románok fenyegető magatartása a szegedi kérdésben a franciákat eredeti elhatározásuk megmásítására bírta. De Tournadre tábornok, városkormányzó oly értelmű jelentést terjesztett a főparancsnokság elé, hogy a franciáknak Szegeden való maradása kívánatos/ Szeptember 8-án Franchet d'Esperay tábornok személyesen Szegedre érkezett, a Kass-

szálló halljában valósággal udvari formák közepette fogadta a város hatóságait és kijelentette, hogy a franciák továbbra is maradnak. Az erre vonatkozó hirdetemény azt a nagyon jellemző és a szövetségesek szempontjából egy cseppet sem hízelgő kitételt tartalmazta, hogy „*meg akarják kímélni a város egy újabb megszállástól.*”⁶ A megszállás további tartama abban a nagyon bizonytalan formában volt körvonalazva, hogy maradnak mindaddig, míg Szeged hatóságai és polgárai a város-kormányzóság rendeleteit betartják.

A hatalom gyakorlása. Időrendileg a francia megszállást nagyjából három fázisra lehet felosztani. Az első a proletárdiktatúrát megelőző idő, mikor a megszállás csak katonai jehegü volt, a város pedig az egész országgal együtt a lezüllesnek az idejét élte át. A második körülbelül egybeesik a proletárdiktatúrának, a szegedi kormánynak s az állandó politikai feszültségnek idejével. A harmadikat Franchet d'Esperaynak szeptember 8-iki látogatásától lehet számítani az impériumnak 1920 március 1-én történt átadásáig. Ez volt a francia megszállás legnyugalmasabb korszaka. Ez idő alatt Szegednek ismét az a kivételesen szerencsés helyzete volt az ország többi részével szemben, hogy elkerülte a román megszállást, a szenvedélyeknek másik oldalra való kilengését és megrázkódtatások nélkül juthatott el a lehiggadásnak az állapotába.

Vezető elv a franciák közigazgatási intézkedéseiben, amit számos magas állásban lévő tisztnek a nyilatkozatai is megerősítettek, az volt, hogy lehetőleg minél simábban legyenek végrehajthatók. Általában a legkisebb ellenállásnak az irányában haladtak és inkább az ellentéteknek a letompítására, semmint letörésére törekedtek. Ezt az elvet igyekeztek még az egymással szemben álló magyar politikai pártokra és társadalmi osztályokra is alkalmazni. Csak nagy ritkán történt meg, hogy hivatalos formában tettek bizonyos határozott élel bíró kijelentéseket. Ilyen volt Gondrecourt tábornok kijelentése, melyre fentebb utaltunk, hogy ahol franciák vannak, ott nincs kommunizmus, vagy De Tournadre tábornok október 20-i keletű városkor-

⁶ Egy másik hivatalos írásban De Tournadre tábornok azt a kijelentést használta, hogy Szegedet a franciák „mentették meg” a szerb vagy román megszállástól.

mányzói rendelete, mely a bolsevistákat álarcos rablóknak nevezi.

Az egyes polgári pártok közötti viszonyba a franciák sohasem avatkoztak be, sőt mikor magyar részről történt kísérlet, hogy őket egy vagy más irányban megmozgassák, a franciák az ilyen természetű kísérleteket visszautasították.⁷

Ebből a rendszerből következik, hogy háborús közigazgatási intézkedéseikben a franciák erősen eltértek akár a németek, akár a mieink által a megszállott területeken követett gyakorlattól. Lehet, hogy ebben része volt annak a körülménynek is, hogy az ő megszállásuk alkalmával a tényleges ellenségeskedések már véget értek és rájuk nézve nem állott fenn a megszállott területek gazdasági kiaknázásának a szükségessége. Épen ezért nem törekedtek mindennek a megrendszabályozására, hanem csak a legszükségesebbnek mutatózó intézkedések kibocsátására és a feltétlen nélkülözhetetlen szervek felállítására szorítkoztak. Ilyen általuk létesített, de részben magyar funkcionáriusok által ellátott szervek voltak, felállításuk sorrendjében: a katonai rendőrség, a cenzúra, a városkormányzó mellett működő közéleti hivatal, majd az ennek helyébe lépett szövetségi közéleti bizottság, a vasúti vonalparancsnokság, a békéltető bizottság és az ennek nyomán létesített munkaügyi bíróság. E hivatalok egy részéről, más gazdasági természetű intézkedésekkel egyetemben, a gazdasági viszonyokat ismertető fejezetekben lesz szó.

Mindezen szervek közül, eltekintve a közéleti bizottságtól, legtöbb érintkezése a közönségnek a *francia rendőrséggel*

⁷ De Tournadre tábornok szeptember 27-i féléhivatalos közleménye:

„Különbféle pártok arra kérték a városkormányzó-parancsnokot, hogy üléseiken részt vegyen.

A városkormányzó élénk érdeklődéssel követi Magyarország újjáépítésére irányuló ezen törekvéseket, melyekhez jobban, mint valaha, szükséges az összesek között az egyetértés.

Mindamellet nem teheti meg azt, hogy az ország belpolitikájába ilyen közvetlen módon beleavatkozzék.

Az ő szerepe itt egyedül az, hogy Szeged városát a béke aláírásáig a franciák védelmében részesítse, a rendet biztosítsa és a gazdasági életet újjáélessze.

Ezennel köszönetet mond azon pártoknak, amelyek őt ilyen meghívással megtisztelték.”

volt. Ez állította ki ugyanis a fegyverviselési és kimaradási engedélyeket, — az egész megszállási idő alatt ugyanis a polgári lakosságra kilenc órai záróra volt megállapítva, — az utazási igazolványokat és ott kerültek a különböző kihágási ügyek is elintézésre. A rendőrségre kerültek először azok is, akik a vörös-francia vonalat a budapesti bolsevizmus elől szökve átlépték. Ilyenekkel szemben az volt a francia rendőrség gyakorlata, hogy két, általa már ismert szegedi egyénnek a megnevezését kívánta, akik hajlandók garanciát vállalni, hogy az újonnan érkezettnek nincs köze a bolsevizmushoz. Időről-időre a rendőrség a kisebb szegedi szállodákban, vendéglőkben és mulatóhelyeken razziákat rendezett. A razziák célja volt az esetleg besurrant idegenek nyilvántartása és azoknak ellenőrzése, akik a francia legénységgel érintkeznek. Bármennyire mondták ugyanis a francia tisztnek, hogy az ő legénységük immunis a bolsevista méltalysággal szemben, nem látták feleslegesnek, hogy preventív rendszabályokról gondoskodjanak. A rendőrség mellett detektívcsoporthoz is működött, melynek révén a városkormányzóság rendszerint nagyon jól tudott a történetekről tájékozódni. A francia rendőrség fizetett embereket tartott a munkástanácsban, a magyar katonaságnál és ügynökei ellenőrizték a különböző polgári mozgalmakat is.⁸ Később a sűreté detektívjei gondoskodtak arról is, hogy a városkormányzóság pontos információkat kapjon a kormányban történetekről.

A Szegeden megjelenő *lapok cenzúrázását* a városkormányzóság április 14-én léptette életbe.⁹ Ettől fogva a lapok-

⁸ A francia katonai rendőrségnek *Gertoux* főhadnagy, a polgári életben szintén rendőrtisztviselő, volt a vezetője. Mint magyar detektívek állottak a franciák szolgálatában: Adok László (Szentháromság-u. 40), Bach Lipót (Iskola-u. 4), Bisztray István, Fehér Mátyás (Tápei munkástelep), Fejes István, Götzinger Béla (Kálmán-u. 13), Inczedy Árpád, Jung Ferenc mérnök (Lechner-tér 5), Kneizel József, Lányi Oszkár, Molnár István (Vadász-u. 4), Popper Ernő (Nagyszében), Szabadi Mihály (Fodor-u. 12), Székely József és Vízhányó Péter (Szentháromság-u. 25). Ezekkel azonban a polgári ügynökök és alkalmi besúgók névjegyzéke természetesen nincs kimerítve.

⁹ Ez alkalommal *Betrix* kihallgatásra rendelte maga elé a szegedi sajtó képviselőit. A terem egyik oldalán állította fel a régi szerkesztőket, a másikon a vörösök által kinevezetteket. Az utóbbiak (között volt egy egészen fiatal újságíró, *Sipos* Iván. *Betrix* kicsinylőleg mérte végig és azt mondta, hogy ilyen gyerek nem is értheti az ilyen dolgok horderejét és megígolta neki, hogy valamikor le fogja tagadni, hogy bármi köze lett volna a kommunizmushoz.

nak a kefelevonatait naponta előzetesen megállapított időben jóváhagyás végett be kellett mutatni. A cenzúrázást egy *Bárd* nevű hadnagy végezte, aki a békében egy nagy francia gyár-
ipari vállalatnak volt a magyarországi képviselője és grammatikailag teljesen hibátlanul beszélt magyarul. Fontosabb, vagy kétes esetekben a városhelyi főnöknek, vagy vezérkari főnökének tett jelentést, aki döntött, hogy a közlemény megjelenhet-e vagy sem. A cenzúrázás rendszere folytán az első szegedi kormány alakulásáról szóló hirdetmény is a városhelyi ellen^ jegyzésével jelent meg.

A cenzúrát a franciák természetesen a saját szempontjaik szerint irányították. Az elv az volt, hogy nem szabad semmit közölni, ami a franciák és szövetségeseik ellen irányul s ami alkalmas lehet a társadalmi béke megromlására. A bolsevizmus és Szeged elzárásának az ideje alatt a legfontosabb forrás, melyből a szegedi közönség a külvilágban történt eseményekre vonatkozó tudomását merítette, a francia lapok voltak, melyek Milano-Trieszt-Zágrábon át rendszeren három nap alatt megérkeztek Szegedre. Még a budapesti eseményekről is nagyrészt a francia lapokból értesültek Szegeden. Ekkoriban majd minden szegedi újság „*Magyar hírek francia lapokból*” címen állandó rovatot vezetett. Nagyon sokszor ez a rovat is fehér foltokkal jelent meg. A cenzúra a magyar lapokban kitörölt olyan híreket, melyek minden francia lapban olvashatók voltak.

Az első hírek, hogy milyenek lesznek az antant békefeltételei Magyarországgal szemben, egyes nem hivatalos közlésektől eltekintve, 1919 decemberében jelentek meg. Januárban közzétette a legfelső tanács a békeszerződés tervezetét. Az így ismeretessé vált békefeltételeket csak kritika nélkül volt szabad közölni. A szegedi lapok úgy segítettek magukon, hogy az 1871 évi bordeauxi nemzetgyűlésnek azokat a határozatait nyomtatták le, melyek Elzász-Lotharingia elszakítása és Franciaország megcsönkítése ellen tiltakoztak. Ezeket a mindenki által megértett sorokat a cenzúra átengedte.

1919 december 6-tól kezdve egyébként két cenzúra működött Szegeden. Minthogy az antant a Budapesten alakult Frieddch-féle kormányt elismerte, a francia városhelyi igazgatóság hozzájárult, hogy az is a maga szempontjai szerint cenzúráztassa a lapokat.

A hírlapcenzúrán kívül 1919 november 28-tól kezdve, mi-

kor a távíró és távbeszélő forgalom Szeged és Budapest között helyreállt, távíró és távbeszélő cenzúra is működött.

A rendelkezések közhírré tétele tekintetében a franciák nem követték egységes gyakorlatot. Betrix ezredes rendeleteit rendszerint írásban közölte a kormánybiztossal és polgármesterrel és rájuk bízta a publikálás ügyét. Mikor azonban a házak szocializálásának letiltásáról szóló rendelete napokig nem jelent meg, a rendeletet maga tette közzé a szegedi lapokban. Ettől fogva a francia városkormányzóság közvetlenül juttatta el közleményeit a lapokhoz. Fontosság szerint a közlések vagy „*A városkormányzó rendelete*”, vagy „*A városkormányzó sajtóirodájából*” címet viselték. Utóbbi cím alatt félhivatalos hírek, cáfolatok, pénzbírságok, jutalmak, stb. közöltek.

A hatalomnak visszajuttatása a magyar hatóságok kezébe, ugyanúgy, mint annak idején az átvétele, nem egyszerre, hanem fokozatosan történt. Az bizonyos, hogy a szegedi megszállás időtartama tekintetében az itteni francia parancsnokságok nem voltak tájékozódva, hanem a versaillesi tanács esetről-esetre jövő direktíváitól függöttek. Erre mutatnak azok a nagyon eltérő hírek, melyek a városkormányzóságból időről-időre kiszivárogtak, sőt a kormányzóknak egyes hivatalos közleményeiben is, melyekre fentebb utaltunk, kifejezésre jutottak. Hihetőleg a versaillesi tanácsnak az volt a terve, hogy a franciák addig maradjanak Szegeden és általában Magyarországnak a szerbek és románok által megszállt részein is, míg a magyar delegátusok a békefeltételeket át nem veszik és míg a szövetségesek teljesen nem biztosak a békefeltételek elfogadása tekintetében. Ennek megtörténte után megkezdődött az impériumnak fokozatos leszerelése.

Az itt tartózkodás tekintetében uralkodó bizonytalanságnak maradt néhány nagyon jellemző dokumentuma. November 27-én a városkormányzóság félhivatalos közleményben cáfolta meg a franciák kivonulásáról szóló híreket. Ennek ellenére december 2-án már De Tournadre tábornok olyan értelmű kijelentést tett Kelemen Béla dr. előtt, aki akkor a kerületi kormánybiztosi tisztelet töltötte be, hogy abból az impérium közeli átadására lehetett következtetni. Az erre vonatkozó közleményt azonban a francia cenzor a lapokból törölte és csak tévedésből jelent meg az egyik szegedi újságban:

„De Tournadre tábornok francia városparancsnok a tegnapi napon felkereste Kelemen Béla dr. kerületi kormánybiztost, mint a magyar kormány legmagasabb állású helyi képviselőjét és közölte vele, hogy lassankint és fokozatosan előkészíteni fogja a kormányzás átadását. Ehhez képest legrövidebb idő alatt megszűnik az útlevélkényszer és szabaddá tétetik a távíró és távbeszélő forgalom is. A francia parancsnokság a fegyverszüneti szerződés értelmében ellenőrizni fogja, de egyben támogatja is a magyar kormányzást.”

A közeli távozásra utalt azonban, hogy a franciák fokozatosan mind kevesebbet avatkoztak bele a közigazgatásba. Tudomásul vették és egyben megengedték, hogy a nemzetgyűlési választások 1920 január 26-án Szegeden is megejtessenek.

Az első határozott jel a kormányhatalom átadására 1920 február 9-én történt, mikor a városkormányzó azzal az indokolással, hogy a normális ügyködésre való visszatérést elő akarja készíteni, hatályon kívül helyezte a hadijog alapján hozott és a magyar törvényekkel ellenkező rendeleteket. Ettől fogva a városkormányzóság inkább csak megfigyelő szerepet töltött be Szegeden. A még Szegeden maradt csapatokat egymásután szállították el és február 23-án De Tournadre tábornok a hatóságok fejeinél tett látogatása alkalmával személyesen bejelentette az impériumnak március 1-re kitűzött átadását. A búcsúzás udvarias formák között ment végbe, a tábornok és a hatóságok vezetői leveleket váltottak, egyeseknek a tábornok arcképét adta ajándékba, de a magyar részről történt megnyilatkozásokból ki lehetett érezni azt a mélységes csalódást, melyet a rettenetes béke a franciák iránt táplált véleményekben előidézett. Ennek ad kifejezést Kelemen Béla dr.-nak kerületi kormánybiztosi minőségben a tábornokhoz intézett búcsúlevele és az a nyílt levél, melyet e sorok írója a *Szegedi Napló* 1920 február 24-iki számában tett közzé. E nyílt levelet jelen tanulmány végén függelék gyanánt közöljük.

Hivatalosan ezek után, a február 29-én megjelent nyílt parancsban tette közhírré a városkormányzóság a francia impérium megszűnését és a megszállás befejezését. De Tournadre tábornok néhány nap múlva elhagyta Szegedet s utána csak *Barré* őrnagy, vonalparancsnok maradt még néhány tiszttel és kevés emberrel rövid ideig Szegeden, hogy az itt maradt fel-

szerelési tárgyaknak elszállítása és Románia felől jövő francia katonaszállítmányoknak hazaszállítása iránt intézkedjék.

Igazságszolgáltatás. Az igazságszolgáltatás tekintetében a franciák nagyjából nem érintették a magyar bíróságok hatáskörét. Mikor a franciák az impériumot a város felett gyakorolni kezdték, a rendes bíróságok működése a kömmün kitörése folytán szünetelt és a forradalmi rögtönítelő bíróság volt az egyetlen ügynevezett bírói szerve Szegednek. Ez azonban épen a franciák jelenléte folytán egyes fenyegető jellegű közlemények közzétételétől eltekintve, semminemű tevékenységet sem fejthetett ki. Mikor némileg megismerkedtek a viszonyokkal, április 20-án Betrix ezredes magához kérte *Mennyey* László ítélőtáblai elnököt s a vele történt megállapodás alapján április 25-én rendeletet bocsátott ki, melynek alapján a bíróságok személyi: és tárgyi tekintetben egyaránt a március 22-iki állapot szerint a működésüket megkezdeni tartoznak. Ez május 1-én meg is történt és ettől fogva a megszállás végéig a bíróságok polgári osztályai a megszálló hatalom minden beavatkozása nélkül zavartalanul működhetek. Szociális okoknál fogva a városkormányzóság csak a munkaadók és munkavállalók közötti ügyek elintézésébe, továbbá a lakásügyekbe avatkozott bele, azonkívül fenntartotta magának azt a jogot, hogy politikai jellegű letartóztatások csak az ő hozzájárulásával fogatosíttassanak.

Bizonyos jurisdictiót — és pedig kisebb jelentőségű kihágási és súlyosabb természetű büntető ügyekben egyaránt, — a franciák maguk is gyakoroltak. A kihágási ügyekben az ítélezést a francia rendőrség gyakorolta, de az ítéletek a városkormányzó sajtóirodájának közleményei között, a városkormányzó aláírásával tétettek közzé. A kihágások zömét kétféle deliktum szolgáltatta: Szeged elzárásának tartama alatt a francia vonal átlépésének kísérlete, később pedig, mikor a városkormányzóság Szeged ellátásának biztosítása érdekében kiviteli tilalmat léptetett életbe, a csempészés. E két csoport mellett szerepeltek még a fegyverviselési tilalom áthágása, ellenszegülés a beszállásokkal szemben, összeszólalkozások a francia katonákkal stb. A büntetések rendszerint elég mérsékelték voltak és 10 koronától 10.000 koronáig terjedő pénzbírságra, csempészés esetében egyúttal az áru elkobzására, ritkább esetekben rövid, 10-30 napi szabadságvesztésre szóltak.

Meg kell állapítani, hogy a kihágási bíraskodásból befolyt pénzeket a városkormányzóság nem tartotta meg, hanem szociális, humanitárius és kulturális célokra fordította. Szeptember 11-én De Tournadre tábornok nagyon jellemző hangú sajtóirodái közlemény kíséretében¹⁰ 137.000 koronát adott a munkásotthon vezetőségének és 256.601 koronát az építőmunkások szakszervezetének. Később kisebb-nagyobb összegeket kaptak a város szegényei, a város határában szolgálatot teljesítő magyar csendőrök, a siketnémák intézete, a vakok intézete, a lábbeli nélkül szülőlködő iskolásgyerekek, a kat. nővédő egyesület, magyar vöröskereszt egyesület, a francia katonák mellett működő kórházi ápolónők, egyes szülőlködők, stb. A még fennmaradt összesen távozása alkalmával De Tournadre tábornok a francia klasszikusok gyűjteményét vásárolta meg a városi könyvtár részére.

A kihágási bíraskodáson kívül a francia haderő a hadi jog alapján katonai büntető igazságszolgáltatást is gyakorolt.

Ez a francia katonai igazságszolgáltatás sok vonatkozásban magyar állampolgárokra is kiterjedt és igen sok esetben állottak magyar állampolgárok vádlottakként a francia hadbíró-ság előtt. A hadosztályparancsnokság megengedte, hogy a magyar vádlottakat a hadbíró-ság előtt franciául tudó magyar ügyvédek is védhessék.

A megszállás idejének első felében, főként politikai jellegű bűncselekmények miatt kerültek a magyar állampolgárok a francia hadbíró-ság elé. Különösen az olyan magyar állampolgárok ellen indult meg eljárás, akik a megszállás ideje alatt a kommunistákkal való összeköttetés vádjával, illetőleg kommunista eszméknek a francia katonák között való terjesztésével voltak terhelhetők. A hadosztálybíró-ság ítéletileg leszögezett ál-

¹⁰ „Sokat gyüleseznek, sokat szónokolnak, spekulálnak, hogy mit kelene tenni a munkanélküliség csökkentésére. Eddig még semmi okos, elfogadható eszközt nem találtak a segítségére. Azt valamennyien tudjuk, hogy amennyiben munkát nem adhatunk, adományokkal kell segíteni az önhibájukon kívül szűkségbe jutott munkanélküliek szegénységén. De azok, akik ezt megtehetnék, nem nagyon sietnek cselekedni. A francia városkormányzó-tábornok, aki humanus gondolkodásának a békéltető bizottság életbeléptetésével is kifejezést adott, a munkásotthon vezetőségének 137 ezer koronát adott át, az otthon pénztára részére. Ezt megelőzőleg 256.601 koronát juttatott az építőmunkások szakszervezetének a munkanélküliek segélyezésére.”

lásponjtja szerint a kommunisták a francia állam ellenségeinek voltak tekintendők, ennél fogva minden összeköttetés, vagy érintkezés a kommunistákkal, az ellenséggel való összeköttetés büntetnének tényálladékát merítette ki. Az ilyen címen letartóztatott magyar állampolgárok rendszerint két-három heti vizsgálati fogság után kerültek a 76. francia hadosztály hadbírósa elé. A főtárgyalást megelőző vizsgálatot a francia katonai rendség főnöke (*Chef de service des renseignements*), majd pedig később a tábori csendőrség parancsnoka (*Prevot*) folytatta le. Az így egybegyűjtött vizsgálati anyag a *Code de Justice Militaire* szabályai szerint összeállított hadbírósa elé került, amely a bizonyítási eljárást lefolytatta és a vád és védelem meghallgatása után ítéletet hozott. A tárgyalás francia nyelven tolmács közbejöttével folyt le. A francia hadbírósa magyar állampolgárokra mindig börtönbüntetést szabott ki, mellékbüntetésként pénzbüntetést isj A magyar elítélteket, amennyien három hónapot meghaladó szabadságvesztésbüntetést tartalmazott az ítélet, elszállították részint Albániába, részint francia gyarmati börtönökbe, főként Algírba és Tuniszba. Ezáltal lényegében a magyar állampolgárokra kettős büntetést szabtak. A francia büntetőtörvény ismeri ugyanis a deportálás intézményét is. A magyar elítéltekre szóló büntetés csak börtönbüntetésre szólt, mindamellett az ítélet ellenére mindannyival szemben a deportálást is alkalmazták és hazájukból messze idegen ég alj alá viték az elítélteket büntetésük kitöltése végett.

A francia megszállás második felében már nem csupán politikai jellegű bűncselekmények, hanem vagyoni jogi deliktumok miatt is ítélezett a francia hadbírósa. Az eljárás tárgyát főként gazdasági esetek és hadiszállítási visszaélések alkották.

A hadosztálybírósa elé került ügyekben hozott ítéletek, minthogy ez a bíróság nem volt a városkormányzóság alá rendelve, nem tétettek közzé. Az ilykép vád alá helyezett, illetve elítélt magyar honpolgárok számára vonatkozólag épen azért adatok nem is állanak rendelkezésre. A legsúlyosabb ítéleteket a hadosztálybírósa május 22-én hozta. Ez alkalommal a francia haderő elleni vétségért, illetve a budapesti tanácsköztársaság javára végzett kémkedésért és a hadmozdulatok elárulásáért a hadosztálybírósa *Hoffmann* Ödön hadnagyot halálra, *Andor ka* Sándort életfogytiglani, *Pollák* Bélát és *Zarecsnik* Jánost pedig

húsz esztendei börtönre ítélte. *Tarján* József főhadnagy, összekötő tisztet a bíróság azon vád alól, hogy jelentéseket adott a francia parancsnokságon történt dolgokról a munkástanácsnak, a bíróság felmentette. Ez esetben mondta ki a hadbíróság az egyetlen halálos ítéletet, amelyet azonban nem hajtottak végre, mert Hoffmann Ödönt a kommunistáknak sikerült megszöktetni. Mint a szegedi ítélőtábla elnöke a tárgyalásokon résztvevő szegedi ügyvédek nyilatkozatai alapján az igazságügyminiszterhez intézett 1922. XXIII. (I. 108.) 7. sz. jelentésében mondja, a francia hadosztálybíróságon igazságtalan és méltánytalan ítéleteket nem hoztak. A franciák távozása alkalmával 1920 március 3-án Mennyey László ítélőtáblai elnök a magyar igazságszolgáltatás támogatásáért és a nemzetközi jogszabályok tiszteletbentartásáért a lapok útján nyílt levélben mondott köszönetet De Tournadre tábornoknak.

Személyi ügyek. Az egyes hivatali állásban lévő személyeknek a franciákkal való viszonya az előzőekben elmondottak során már többé-kevésbé érintve volt s így ez ezen cím alatt elmondandók inkább csak a személyi ügyekben követett eljárásnak a módozataira vonatkoznak.

Személyi kérdések kezeléséről a franciáknál tulajdonképpen csak a rövid életű szegedi proletárdiktatúra bukásától kezdve lehet beszélni, mikor a megszökött direktórium helyett Eetrix ezredes ismét a régi vezetőket, a Károlyi Mihály által kinevezett *Dettre* János dr. kormánybiztost, *Somogyi* Szilveszter dr. polgármestert és *Tabódy* Zsolt ezredes karhatalmi parancsnokot állította a város élére. Ettől fogva a közhatalom gyakorlásának egyéb ágaihoz hasonlóan a franciák is azzal a fikcióval éltek, hogy elfogadják a „törvényes” kormánynak távozása alkalmával talált állapotokat és azokon lehetőség szerint nem változtatnak. Különösen kifejezésre jutott ez Charpy tábornoknak első szegedi tartózkodásától kezdve, mikor nemcsak a városi közigazgatásban, hanem az egyéb szolgálati ágakban is a régi vezetők kerültek vissza a helyükre. Ezt az általánosan követett elvet később *Dettre* kormánybiztos és *Tabódy* ezredes esetében áttörték és hozzájárultak, hogy nem a Károlyi-kormány által kinevezett egyének vegyék át a város vezetését.

Míg azonban az egyik oldalon a franciák a személyi

ügyekbe változásokat előidéző módon nem szívesen avatkoztak bele, más oldalról az impérium gyakorlásának az alapján állva, rendszerint nem engedték meg, hogy a város közigazgatásában és a szegedi hatóságoknál személyi tekintetben változások történjenek. A szegedi kormányok hivatalos el nem ismerésének volt a következménye, hogy az egyes hivatalok fejeivel a franciák továbbra is közvetlenül érintkeztek, viszont az ellenforradalmi kormányok által kinevezett tisztviselőkről hivatalosan nem vettek tudomást. Így ha történtek is lényegtelen súrlódások, komolyabb konfliktusra a dolog nem kerülhetett.

Az első tényleges személyi változás a város vezetésében 1919 augusztus 8-án történt, mikor az Ábrahám-kormány Dettre János dr. helyébe utolsó kormányzati ténye gyanánt Dobay Gyula dr. ügyvédet nevezte ki a város kormánybiztos-főispánjává. De Tournadre tábornok városkormányzó ezt a kinevezést ellenezte; azon az állásponton volt, hogy a francia limpérium alatt álló város vezetésére a polgármester is elegendő és csak hosszas kapacitálásra engedett. A kinevezés a lapokban csak augusztus 19-én jelenhetett meg, de ekkor is azzal a hozzáállással, hogy csak ideiglenes jellegűnek tekintendő. Tényleg Dobay Gyula csak szeptember 4-én foglalhatta el hivatalát.

Nem egészen két hónappal később Dobay Gyula dr.-nak a franciákkal történt konfliktus miatt kellett távoznia. A városkormányzónak az az álláspontja volt, hogy tisztviselőt politikai magatartása miatt elmozdítani, vagy felfüggeszteni nem szabad. Mikor a szociáldemokrata párt ilyen esetek miatt panaszt emelt, ezt az álláspontját szeptember 25-én közzétett közleményében le is szögezte. Dobay Gyula dr. kimagyarázását, hogy nem történt *felfüggesztés*, hanem csak *rendelkezési állományba helyezés*, a tábornok nem volt hajlandó elfogadni. Ebben adva volt a konfliktus magva és mikor néhány ilyen eset előfordult, amihez az is hozzájárult, hogy egy másik esetben a Dobay Gyula dr. információja nem felelt meg a más oldalról nyert jelentésnek, a tábornok értésére adta Dobaynak, hogy vele együtt nem működhetik és egyidejűleg a budapesti francia misszió útján a Friedrich-kormánytól Dobay felmentését kívánta. Levele a felfogására nagyon jellemző passzussal végződött: „Ön vonakodik segítségemre lenni a nyugalom megteremtésében, ami pedig az egyetértésben, munkában és az összes pártok egyesülésében rej-

lik. Ez az a cél, melyet részemre az antant meghatározott. Ezt tűztem ki Önnek az első naptól fogva. Sajnálom, hogy eltért attól az iránytól, melyet Önnek megjelöltem, mert személye iránt érzett becsülésem dacára valószínűleg indítatva leszek arra, hogy *szolgálatait* az Ön országa érdekében nélkülözsem.”

Kelemen Béla dr.-nak kerületi kormánybiztossá és *Vasek* Ernő dr.-nak szegedi kormánybiztos-főispánná történt kinevezését, 1919 október 21-én, illetőleg november 13-án, a franciák tudomásul vették. Az érintkezés a budapesti kormánynak ez újonnan kinevezett exponensei és a franciák között hűvös, de mindvégig korrekt formák között történt. Erre utal az a levélváltás is a tábornok távozása alkalmával, melyre már fentebb utaltunk.

Még egy érdekes személyi ügy történt a színpalak mögött december havában, amely szintén igazolja, hogy a franciáknak az impériumból kifolyólag az volt a felfogásuk, hogy mindenki csak nekik tartozik felelősséggel. *Dettre* János dr. kormánybiztos ellen, aki május elején szabadságra ment, később pedig állásáról teljesen, lemondott, a városban társadalmi akció indult meg. Ugyanakkor az ügyvédi kamara egyúttal fegyelmi eljárást indított ellene. Ezekből az esetekből kifolyólag *De Tournadre* tábornok december. 12-én átiratot intézett *Vasek* kormánybiztoshoz, melyben *Dettre* ügyének tisztázására egy öttagú zsűri összehívását hozta javaslatba. A zsűri katonai tagjául *Pleplár* alezredest jelölte meg, a négy polgári tag kijelölését pedig a kormánybiztosra kívánta ruházni. A meglehetősen hosszú és érdekes átiratban azt fejtette ki, hogy a *Dettre* ellen emelt vádak méltánytalanok, mert az ő esete ugyanaz, minit *Somogyi* polgármesteré és mindketten a legveszedelmesebb időben csak a nagy hatalomra vergődött munkásosztály és polgárság közötti óvatos egyensúlyozással vezethették a város ügyek. E vezetést *Dettre* a francia városkormányzóság irányítása szerint látta el, mindenért nekik volt felelős s ha őt bolsevizmussal vádolják, a vád tulajdonképpen a franciák ellen is irányul, akik megmentették a várost a tanácskormánytól s a szerb és román megszállástól. Ezért látja indokoltnak egy olyan becsületbíróóság javaslatba hozását, amely szenvedélyektől ment pártatlansággal tudja majd a lefolyt eseményeket mérlegelni. A javasolt becsületbíróóságot *Vasek* kormánybiztos azzal hátrította el,

hogy Dettrét, mint ügyvédet egyrészt nincs módjában az ügyvédi kamara fegyelmi választmányának illetékessége alól elvonni, másrészt, mint közhivatalnok, Dettre a belügyminiszter illetékessége alá tartozik, akire nézve a törvény írja elő a kötelező eljárást. Az ügy sokáig húzódott és a franciák szegedi tartózkodásának ideje alatt nem is nyert elintézését.

Közélelmezés. A háború alatt Szeged közélelmezés szempontjából az ország más városaihoz képest jól volt ellátva. *Balogh* Károly tanácsnok személyében, — bár egyes ténykedéseit bizonyos körök állandóan támadták, amit egy oly sok érdekebe belevágó feladatnál nem is lehet csodálni, — olyan vezetője volt a város közélelmezési ügyeinek, aki egyéni intaktsága mellett sok gyakorlati érzéket vilit bele a hivatalába. Ami elégedetlenség Szegeden jelentkezett a közélelmezéssel szemben, okait tekintve össze nem mérhető azokkal a nagy bajokkal, amelyek a központi hatalmak országaiban másutt, sőt Magyarország más helyein is tapasztalhatók voltak. Az igazi bajok a dezorganizációval együtt, az októberi forradalom után kezdődtek.

Az októberi forradalom után, mikor mindenki a háborús viszonyok gyors megszűnésére és a normális viszonyok helyreállítására számított, pillanatnyi áresés állott be az élelmiszerek terén. Ezt azonban csakhamar rohamos áremelkedés váltotta fel. A vasúti forgalom felmondta a szolgálatot, a szállítmányokat kirabolták, az áruszállítás hetekre lehetetlenné vált és hamar bebizonyosodott, hogy a fendes kereskedelmi élet helyreálltára hosszú ideig nem lehet számítani. A nemzeti tanácsnak nevezett kuipaktanácsok önálló köztársaságoknak képelték magukat, az állomásokon lefoglalták a máshova rendelt küldeményeket, megtiltották a kivitel a falu határából és ellenséges hadviselő felek módjára indítottak tárgyalásokat egymással.

Ezt az újfajta szabadságot Szeged is hamar megérezte. Tápé, Algyő, Dorozsma, Kistelek, ahonnét a város piaci szükségletét részben fedezte, kordont vontak a község körül és megtiltották az élelmiszerek kivitelét. Hódmezővásárhely „nemzetközi” tárgyalásokat kezdett a szegedi nemzeti tanáccsal élő sertesek és zsír átengedése tárgyában. Békéscsaba nem engedte ki a disznókat és így tovább.

Súlyosbította a helyzetet, hogy dél felől a szerb megszáll-

lás egyre jobban közeledett Szegedhez s Szeged szokott körzetéből, a Bácskából és Bánságból, teljesen megszűnt az élelmiszerfelhozatal. December végén a polgármester kénytelenségből a Back-malom készleteit vette igénybe és 40 vagon lisztet lefoglalt a város ellátatlanjai számára. Viszonzásul, — ez jellemzi legjobban az állapotoknak a Károlyi-korszakban való teljes lezüllesztését, — a közlelmezési miniszter *élelmezési és szénbojkott alá helyezte Szegedet.*

A bajokat tetézte a munkástanácsnak a közlelmezési ügyekbe való erőszakos beavatkozása. Először a kereskedőket „rendszerabályozta” meg, hogy áraikat szállítsák le. Azután neki ment a vendéglősöknek, majd kísérletezni kezdett a kofákkal és „tanyai gazdákkal. Megbízottai két-háromszor erőszakoskodtak a piacon, a vámnál lefoglalták a tejet és ellenőrizni próbálták az árakat. Hiába mentek ki a szocialista szónokok a tanyákra és a környező falvakba a népet „felvilágosítani” a forradalom vívmányairól, a kiscgazda hallani sem akart olyan szabadságról, melyért neki áldozni is kellene valamit. Divatba jött a dugott üzlet, a házalás, a készletfelhalmozás, az árak pedig ijesztő módon emelkedtek.”,

1919 jármát elején a helyzet már egyenesen kritikus volt. Január 2-án, mikor az első francia parancsnok, *Boblet* ezredes látogatást tett a városházán, a polgármesternek a legfontosabb kérése az volt, hogy tegye lehetővé a városnak a szerbek által megszállott területekről való élelmezését. Boblet meg is ígérte a támogatást és néhány héten keresztül francia parancsnokság állított ki utazási igazolványokat a Délvidéken élelmiszereket bevásárló kereskedők részére. Január 24-én azonban *Jecsmerics* tábornok, a szerb dunai hadosztálynak Szabadkán székelő parancsnoka, közölte a francia ezredessel, hogy kormányától nyert utasítása értelmében csak a francia csapatok részére vásárolt élelmiszereket engedheti be Szegedre. Ilyenformán Szegednek a régebbi kereskedelmi gravitációtól egészen eltérő irányban, északra kellett gondoskodni az élelmezésről, ahonnét azelőtt minden Budapest felé irányult, Ez ugyan nem jelentette azt, hogy a Délvidékről is nem jött árú Szegedire. Csak a hivatalos behozatal szűnt meg. Megmaradt és annál erősebben virágzott a csempészlet és a baksis-rendszer, amellyel sok mindent el lehetett érni.

Csempészésre és idegen tisztviselők megvesztegetésére

azonban egy százezer lakossal bíró város élelmezését alapítani nem lehet. Különösen érezhető volt ez, mikor február 22-én kitört a Délvidéken a több hétig tartó vasutassztrájk, ennek befejezése után pedig bekövetkezett a budapesti proletárdiktatúra és Szegednek az ország többi részétől való elzárása.

Mikor Betrix ezredes városkormányzói minőségben megkezdte Szeged ügyeinek az intézését, épen azért az volt az első törekvése, hogy a városnak rendkívül nehéz élelmezési ügyein segítsen. Minthogy élelmiszerek beszerzésére az egyetlen lehetőség a szerb megszállás alatt álló területeken kínálkozott, a közellátás kérdéseinek tárgyalása céljából a városkormányzó április 20-án *Tonelli* Sándor dr. kamarai főtitkárt *Dardel* René kapitány társaságában leküldötte Belgrádba, hogy *Korosec* köz-élelmezési miniszterrel, a néhai osztrák képviselővel, megállapodást létesítsenek.

Tömérdek huzavona után, melyek során Korosec még a szerbeknél is ellenségesebb módon viselkedett, sikerült elérni, hogy a szerb kormány a nagykikindai malomból 115 vagon lisztet kiengedett Szegedre. Tényleg azonban a liszt egy része csak Charpy tábornok közbenjárása után jutott el Szegedre. Ugyanígy tömérdek nehézséggel kellett megküzdeni azoknak a kereskedőknek, akik a szerb kormány előzetes hozzájárulása alapján a francia városparancsnokság igazolványával mentek át Jugoszláviába. Az alárendelt szerb hatóságok akárhányszor a határon feltartóztatták őket, elszedték a pénzüket, vagy nem engedték továbbítani a megvásárolt árúkat s ha a franciák intervenciáltak, azzal ütötték el a dolgot, hogy nem kapták meg a belgrádi kormány utasításait.

Felvethetné valaki a kérdést, hogy történt ilyen viszonyok között egyáltalán a városnak élelmiszerekkel való ellátása? A legfontosabb magyarázat mindenesetre az, hogy sokkal több háztartásnak sikerült különböző élelmiszereket már előzőleg beszerezni és a munkatanács rekvirálói elől elrejtteni, mint feltételezték. Időről-időre sikerült kereskedőknek egyes kocsirakományokat behozni. A francia intendatúra is adott át néha bizonyos mennyiségeket a köz-élelmezési hivatalnak. Újszeged szerb megszállás alatt állott és egyes újszeged« vállalkozóknak a szerb parancsnokok „elnézték”, hogy éjszakánként szekereken szállítottak élelmiszereket Szegedre. A francia intendatúra be-

vásárlói nem hivatalosan megállapodtak egyes cégekkel és azok számlájára katonai árú gyanánt hoztak be élelmiszereket. Egyes francia katonák is, akik átjártak Horgosra, Szőreire, szíveségből hoztak be lisztet és más élelmiszereket. Mikor a románok a Tiszántúlt megszállották, Algyőn át rendszeresen folyt a csempészés Hódmezővásárhely felől. Minden román tiszt és altiszt üzérkedett. Ezen a sokféle csatornán át mindig került annyi élelmiszer Szegedre, hogy a lakosságot, ha nehezen is, de állandóan el lehetett látni.

Április végétől kezdve a francia városkormányzó mellett külön referens működött, aki polgári hatóságokkal s a kereskedelmi és iparkamarával együtt a város élelmezési ügyeit intézte. Ezt a tisztelet először *Darael René* kapitány töltötte be, egyike azoknak a francia tisztnek, akik legnagyobb rokonszenvre tettek szert a városban. Mellette lassankint polgári egyénekből egy szűkebb körű élelmezési tanács fejlődött ki, melynek tagjait később a városkormányzó más ügyekre vonatkozólag is meghallgatta és véleményező szervnek használta. Üléseit ez a tanács, melynek tagjai a tárgyhoz képest változtak, hol a kamarában, hol pedig a francia városkormányzóságon tartotta. Az ügyek szaporodásával a referens helyébe egy állandó szervezet került, *a szövetségközi élelmezési bizottság (Commission interalliée de ravitaillement)*, melynek az első elnöke egy *Bentham* nevű angol őrnagy lett, aki rövid szegedi tartózkodása alatt tényleg önzetlenséggel intézte a város közélmezési ügyeit és különösen a megfeneklett liszt-ügyeknek a kedvező elintézésével tett nagy szolgálatot a városnak. Mikor a szervezet véglegesen konstruálódott, *Bentham* helyére *Ostorog* Szaniszló, egy lengyel eredetű angol ezredes került, tagjaivá pedig *Fabry* francia, *Boskovics* szerb kapitány és *Carrier* amerikai főhadnagy neveztek ki. Egy ideig egy oláh tiszt is volt melléjük beosztva. Mellettük mint polgári előadó *Balogh* Károly tanácsos, tolmács gyanánt pedig *Polgár* Ármin táblabíró működött.

Formálisan a szövetségközi élelmezési bizottság június 6-án kezdte meg működését. Hatásköre a város élelmezésén kívül a *szénellátásra* és az *összes kereskedelmi ügyek* intézésére is kiterjedt. Mint azonban nagyon sokszor történni szokott, ha egy embernek a helyét egész bizottság foglalja el, a felelősség pedig személytelenné válik, a változás rovására megy a munka

intenzitásának. A bizottság drága szerve lett a városnak; autót kellett neki tartam, tagjai a város költségén utazgattak Triesztbe, Bukarestbe, Belgrádba, majd a bolsevizmus megszűnése után Bécsbe és Prágába, — mindig eredménytelenül. Se a hozzáértés nem volt meg bennük, se az akarat a komoly intézkedésre.

Sok köszönet így a bizottság működésében nem volt. A rendkívül hiú Ostorog ezredes, akinél lengyel eredeténél fogva valami szimpátiát lehetett volna feltételezni a magyarság irányában, mindig mindent mindenkinél jobban akart tudni és állandóan világpolitikai magyarázatokat kevert bele a liszt- és petroleumügyekbe. Tőle való az a kijelentés, hogy nem azért van itt, hogy megkönnyítse a szegedi kereskedők dolgát. Fabry kapitány, aki fiók Napoleon módjára viselkedett, minduntalan hangsúlyozta, hogy Clemenceau az, aki a világ politikáját irányítja. Ugyanakkor a szerb és román hatóságok füttyültek a francia főparancsnokság intézkedéseire. A bizottság kiváló közreműködését a város közéletében terén Szeged város tanácsa címeres arany és ezüst cigarettatárcákkal és díszoklevelekkel hálálta meg.

A számtalan nehézség dacára a francia megszállás ideje alatt aránylag nagy árúbehozatali tevékenység folyt Szegeden, főként Fiuméből, Triesztből, Zágrábból és Bécsből. A behozatal sorát a fiumei *Società Halo Commerciale* nyitotta meg 12 vagon textilárúval, rizzsel, szappannal és bőrárúval. Ehhez az aránylag elég jelentékeny mennyiségű árúhoz Szeged teljesen véletlenül jutott hozzá. A Società Italo Commerciale a budapesti Magyar agrár- és járadékbankkal állott nexusban és Szegedre menekülése után a bank vezérigazgatója, Éber Antal és igazgatója, Lányi Mór, vetették fel azt az ötletet, hogy ezt az árút, mely tulajdonképpen Budapestnek volt szánva, Szegedre kellene irányítani. Az árú átvételére e sorok írója hozott össze egy alkalmi konzorciumot. A behozatalt a jugoszláv területen keresztül úgy sikerült lehetővé tenni, hogy Betirix ezredes francia katonákat adott kísérőnek és megengedte, hogy a vagonok katonai árú gyanánt a francia intendentúra címére adassanak fel.¹¹ Később a Fiumében állomásozó amerikai tisztek rájöttek

¹¹ Ezzel az árúüzlettel kapcsolatban több humoros eset is merült fel, amelyek nem vágnak ugyan bele az események komoly ismertetésébe, de a viszonyokra mindenesetre nagyon jellemzők. Mikor Éber és Lányi any-

erre az üzleti lehetőségre és kiváltságos helyzetük tudatában igen szép kereskedelmi tevékenységet bonyolítottak le.

nyí más bankvezérhez .hasomlóan a kommün elől Szegedre szöktek, újítást vittek bele a bankigazgatók szokési programjába, mert ők az obligát fogkefén kívül kettesben a *prokurát* is magukkal hozták.

Szegeden a jövő feletti töprengés közben Ébernek eszébe jutott, hogy a Società Italo Commerciale fiumei raktárában van tizenkét vagon Budapestnek rendelt árú, amit esetleg Szegedre lehetne irányítani. Megegyeztünk, hogy ők ketten a francia katonákkal együtt lemennek Fiúméba, intézkednek az árú elszállításáról, én pedig Szegeden gondoskodom az értékesítésről.

Így is történt és én idehaza vártam a Fiúméből érkező híreket.

Egy vasárnap délután a lakásomon írtam valamit, mikor két francia katona csengetett rám, egy káplár és egy közlegény. A káplár helyett a közlegény kezdte magyarázni tört németességgel, hogy Fiúméből jöttek s a tizenkét vagon árú megérkezett. Rászóltam, hogy beszéljen franciául, megértem úgy is. A válasz nagyon meglepő volt:

— De én nem tudok franciául.

— Hát az hogy lehet? Kicsoda maga?

— Én vagyok a Leskovac.

Ezt olyan hangon mondta, mintha legalább is mindenkinek tudni kellene, hogy ki az a Leskovac.

— De hát micsoda maga?

— Én vagyok a Società Italo Commerciale rak tárnoka és Lányi igazgató úr azt mondta, hogy jó volna, ha én is eljőnék a portékával Szegedre, mert tudok szerbül. Kaptam tőlük egy kis pénzt is, ha valami baj volna a vasútnál, hogy *megkenjem* a kerekeket.

— És a francia uniformis?

— Azt a káplár úr „szerezte” nekem Fiúmében, hogy könnyebben utazhassak.

A további elbeszélésből kiderült, hogy minden simán ment egészen Szabadkáig. Ott azonban Leskovacot francia „bajtársak” szólították meg. Szerencsére volt benne annyi lélekjelenlét, hogy kiduzzasztotta a fél ábrázatát, minit akinek nagyon fáj a foga és csak jelezte, hogy nem tud beszélni.

Szegeden természetesen Leskovacról sürgősen leszedtük a francia uniformist és elhelyeztük valami kisebb szállodában, amíg alkalom kínálkozik, hogy visszajuttassuk Fiúméba. Közben azonban a franciák razziát rendeztek és Leskovacot, akinek nem volt semimáféle igazoló okmánya, bevitték a *suretébe*. A kihallgatásánál először baj volt a nyelv kérdésével, de azután kitűnt, hogy Gertoux főhadnagy Tuniszban is szolgált és ott megtanult olaszul, ezt a nyelvet pedig tengerparti ember lévén, Leskovac egészen jól beszélte. Így tehát olasz nyelven folyt a kihallgatás.

Qertcux először Leskovac személyi adatait vette jegyzőkönyvbe, azután megkérdezte, hogy mit keres Szegeden. A kérdésre Leskovac nemes egyszerűséggel válaszolt:

1919 szeptemberében kezdte meg a magyarországi francia hadsereg feleslegessé vált *készleteinek* és *hadi anyagainak eladását*. Erre a célra a franciák külön likvidáló bizottságot szer-

— Húsz millió értékű árút hoztam Szegedre.

Gertoux nem tudott a Società Italo Commerciale ügyéről és kételkedve fogadta a nagyhangú kijelentést. Követelte, hogy Leskovac adja elő a nagy üzletre vonatkozó írásokat. Leskovac azt felelte, hogy az írásokat nem adhatja elő, mert azok nálam vannak és ha a főhadnagy úr kíváncsi, nálam megtalálhatja őket. Gertoux erre a kissé impertinens válaszra Leskovacot lecsukatta, egyben pedig intézkedett, hogy nálam nyomozást tartanak. Minderről én természetesen csak a továbbiak során értesültem.

Ülök az íróasztalom mellett és megjelenik nálam egyszerre egy francia őrmester három feltűzött szuronyos katonával.

— Azért jöttünk, hogy házkutatást tartsunk önnél. Mutassa elő az üzleti levelezését.

— Nekem nincs üzleti levelezésem.

— Akkor adja elő a leveleit, mi majd kikeresjük, amire szükségünk van.

— Mondja meg legalább őrmester úr, hogy micsoda leveleiket keresnek.

— Az hivatalos titok. Hol tartja a levelezését?

Válaszként kinyitom a szomszéd szoba ajtaját és betessékeltem az őrmestert és szuronyos embereit a kamara irattárába.

— Tessék keresni. Én majd várok.

Az őrmester megdőbönt.

— Ez mind levél?

— Természetesen.

— És milyen nyelven vannak írva a levelek?

— Legnagyobbbrészt magyarul.

— Hogy találom meg én ennyi levél között, amit keresek?

— Az nem az én dolgom.

Az őrmester kissé szelidebb hangra fordította a beszédet. A vége az esetnek az lett, hogy paktumot kötöttünk. Az őrmester elmondta, hogy a Leskovac-ügyről van szó és megkért, hogy diktáljam le neki, hogy mit is jelentsen Gertoux főhadnagynak. Ennek ellenében egy újjal se nyúlt hozzá a „leveleimhez”. Leskovacot a jelentésem alapján szabadlábra helyezték és másnap mint „szövetségest”, kényszerítlevéllel Jugoszlávián keresztül visszaexpediálták Fiuméba.

A tizenkét vagon árút, amelyben volt posztó, vászon, szappan, bőráru, rizs és füge. Szegeden értesítettük. A füge nagyrésze a nyári melegben erjedt állapotban érkezett, abból pálinkát főztünk. Különösen nagy keleté volt a vászonnak. Nagy részét egy dorozsmai boltos vásárolta meg. Amint utólag rájöttünk, a *fehér* vászomból jóegynéhány véget a *fekete* francia előőrsök vonalán keresztül *kékpénz* ellenében a kisteleki *vörösöknél* sikerült neki értékesíteni.

veztek Szegeden. Eladtak tömérdek kocsit, vasanyagot, sárgaréz, rizst, cukrot, lisztet, bort és egyéb élelmiszereket. Ezeket a készleteket részint a kereskedelem vette át, részint a kamara közbejöttével az iparosok létesítettek alkalmi egyesületeket a vásárlás és az árúk szétosztásának lebonyolítására. A legnagyobb ilyen természetű üzlet volt a 800 teherautóból álló újvidéki autóparknak a megvétele, amelyet a Magyar-Olasz Bank égisze alatt álló konzorcium vásárolt meg.

Így vergődött Szeged át a bolsevizmuson és az utána következő nehéz hónapokon. A proletárdiktatúra bukása után a már ismertetett bajokon kívül még egy másik veszedelem jelentkezett. Budapest rohamosan kezdte felszippantani a szegedi élelmiszerkészleteket és az árak rohamosan emelkedtek. Ekkor a francia városparancsnokság először korlátozott, majd teljes *élelmiszerkiviteli tilalmat* léptetett életbe, mely érvényben maradt 1920 január közepéig. Azokat, akik a szövetségközi élelmezési bizottság engedélye nélkül akartak élelmiszerkészleteket kicsempészni a városból, a francia rendőrség elé állították, mely az élelmiszerek elkobzásán kívül a kihágást pénzbüntetéssel is sújtotta. Januárban az a sajtósárgos helyzet állott elő, hogy a város elhagyására készülő franciák az élelmezési ügyekbe nem avatkoztak bele, viszont a magyar kormány, minthogy még francia impérium volt Szegeden, nem törődött a város élelmezési ügyeivel. Ekkor állott be az a periódus, mikor az élelmiszerek árai Szegeden meghaladták a budapesti árakat. Ez az állapot megmaradt az egész 1920 év folyamán.

Fűtő- és világító anyagok. Az élelmezésnél sokkal nehezebb, majdnem katasztrófális volt Szegednek a helyzete a fűtő- és világító anyagok tekintetében. Az októberi forradalom után a vasút teljesen felmondta a szolgálatot és a város számára rendelt fa- és szénzállítmányok elmaradtak. A dunántúli és salgótarjáni szenet Budapest szívta fel, a keleti fa- és szénvidékek pedig oláh uralom alá kerültek. A szénhiány miatt 1919 novembertől kezdve az összes gyári vállalatok beszüntették működésüket, a gázszolgáltatást egészen be kellett szüntetni és a villanyvilágítást minimálisra kellett redukálni. Az iskolákban megszűnt a tanítás s magánlakások nagyrésze fűtetlen maradt. A munkástanács decembertől kezdve beleavatkozott a faügyekbe

is. Rekvirálni kezdte a két ölnél nagyobb fakészleteket s elszedte többek között a szemkórház fáját is. Január 21-én a tanács *Bokor* Pál polgármesterhelyettes indítványára megengedte a várost az alföldi portól védő Makkos-erdőnek és a nagykorút iáinak a kivágását.¹² A város belterületén barbár módon hajtották végre ezt a határozatot. A Széchenyi-tér kivételével kivágták az összes fákat, még a legfiatalabb ültetéseket sem véve ki, melyek fűtésre alig voltak használhatók. Később hivatalos helyről a kommunistákra igyekeztek tolni ezt a vandalizmust.

E sorok írójának belgrádi útja alkalmával egyik feladata lett volna az is, hogy Korosec szerb közellátási miniszterrel arról tárgyaljon, hogy a szerbek a pécsi bányákból adjanak Szegednek szenet, amit Troubridge admirális a rendelkezésre álló uszályokkal szállított volna Szegedre. Magában Belgrádban is olyan inség uralkodott azonban fában és szénben, hogy erről szó sem lehetett.

Másik irányban ugyanekkor a románokkal indultak meg tárgyalások. Francia közvetítésre sikerült megállapodni a Nagyszébenben székelő oláh kormányzótanáccsal, hogy a petrozsényi bányából rekompenciációs árúk ellenében, — zsír, szalonna, bakkancs, gyufa stb. — szenet engedélyeznek Szeged számára. Az üzlet lebonyolítására a kamara égisze alatt megalakult a város, a közüzemek és nagyobb magánvállalatok részvételével a *Szegedi szénbeszerző szindikátus*, amelynek három csereüzlet alapján sikerült csaknem ezer vagon szén hozni Szegedre. A csereárúk beszerzése néha szinte kalandos módokon történt; a szalonnát az akkor szerb megszállás alatt álló Temesvárott kellett megvásárolni s a szerbek, mikor megtudták, hogy az árú szövetségeseiknek van szánva, akiket még ellenségeiknél is jobban gyűlöltek, le akarták tartóztatni az átvételre kiküldött megbízottakat; a bakkancsek az olasz hadsereg hadianyagából kerültek ki s a franciák Fiumén át hozták Szegedre, — és így tovább. A negyedik üzletnél a románok, bár a csereárút a bányá-

¹² A tanács ezzel a legszegényebb néposztályon akart segíteni. Hogy visszaélések ne történhessenek, kimondotta és ellenőriztette, hogy a Makkos-erdő fájából mindenki csak annyit hozhat el, *amennyit maga elbírt*. A gyakorlatban azonban az történt, hogy a tehetős gazdák szekerekkel mentek a körtöltésig; a szekér a töltésnek a város felé eső oldalán várt, ők pedig a túlsó oldalon vágták a fát és hordták kézi erővel a szekérre.

vállalat már átvette, igazi balkáni módon kijelentették, hogy a nagyszabeni kormányzótanács hatásköre megszűnt s a bukaresti pénzügyminisztérium nem állja a megállapodást.

Mielőtt azonban az első száz vagon petrozsényi szén május 24-én Szegedre megérkezett, a szénhiány a legkritikusabb helyzetbe sodorta a várost. *Május elején a Tisza hirtelen áradni kezdett* és 14-én 9.16 méterrel az 1879. évi árvíznél jóval magasabb nívóban érte el a kulminációs pontját. Az árvízveszelelemmel szemben a szivattyútelep teljesen szén nélkül állt, úgyhogy a franciák a vonataik ellátására szánt szénből voltak kénytelenek napról-napra néhány vagon szenet előlegezni.

Ipari viszonyok, munkanélküliség. Részint a szénmizériákkal kapcsolatosan, de attól függetlenül is, a francia megszállás egész ideje alatt állandó volt a munkanélküliség is. Az építkezési tevékenység és a vele kapcsolatos iparágak az októberi forradalomtól kezdve teljesen megszűntek s az egész 1920. év folyamán egyetlen számottevő építkezés, a Belvárosi mozi kivéve, nem történt a városban. Míg azonban az egyik oldalon a munkaalkalmak megszappantak, a másik oldalon kétségtelenül lehetett tapasztalni, hogy a háború és forradalom erkölcsromboló hatása következtében a *dolgozni akarás* is a minimumra csökkent. Volt idő 1918-19 telén, mikor 25-30.000 volt a különböző címeken segélyezettek száma Szegedeh. A segélyezéseket a direktórium szüntette be, hogy ezzel a munkanélkülieknek a vörös hadseregbe való belépését kikényszerítse.

A különböző kísérletek, hogy a munkanélküliségnek mesterséges munkaalkalmak nyújtásával vessenek gátat, rendre meghiúsultak. Az ipar a szénbajokon kívül az elzárás következtében küzdött a nyersanyagbeszerzés nehézségeivel is. A Back-malom, amely ezelőtt főként a szerb megszállás alá került területek gabonáját dolgozta fel, anyagihiány miatt is szünetelni volt kénytelen. Az ezer munkással dolgozó Szegedi Kenderfonógyár rt. a megszállás következtében legfontosabb nyersanyagtermelő vidékét, Bácsbodrog vármegyét veszítette el. A szintén közel ezer munkást foglalkoztató Magyar Kender- és Lenipar rt.-nak újszegedi telepe a szerb megszállás következtében egészen el volt vágva a várostól. A *kisiparnál* ugyan az anyagihiány nem volt oly mértékben tapasztalható, mint a nagyiparnál, mert

mennyiségileg kevesebb nyersanyagra van szüksége és mert gyakran a rendelők által odavitt anyagokat dolgozza fel, de az anyagbeszerzés nehézségei itt is állandóan fokozódtak.

A munkaalkalmak hiánya következtében a munkáskérdés állandóan sok gondot okozott a franciáknak is. Ebbe azonban a politikai momentumok is erősen belejátszottak. Minthogy a direktórium néhány napos farsangi királyságától eltekintve Szeged munkássága nem ment át a proletárdiktatúra keserves tapasztalataira, hanem csak azt látta, hogy egy nagy reménybeli hatalom kicsúszott a kezéből, a hangulat állandóan nagyon éles volt és a munkásság többsége nem reagált a különböző közeledési és közvetítési kísérletekre.

Betrix ezredesnek a munkáskérdést illetően az volt a meggyőződése, hogy a legfontosabb feladat megfelelő munkaalkalmak teremtése, mert csak ezen a réven lehet az elégedetlenséget levezetni. Evégből felhívta a kereskedelmi és iparkamarát, hogy a munkanélküliség leküzdése ügyében a munkaadók és munkások képviselőinek bevonásával ankétot hívjon össze. A május 7-én megtartott ankét azonban, melyen a városkormányzó magát *Fresoul* kapitánnyal képviseltette, eredményre nem vezetett. Javaslatok mindkét részről tétettek ugyan, de a munkásság képviselői, akiknek *Ferenczi* József cipész volt a vezérszónokuk, olyan fenyegető magatartást tanúsítottak, hogy az semmiképpen sem felelt meg a megváltozott viszonyoknak. A javaslatokat egyébként *Fresoul* kapitány pro memóriába foglalva terjesztette Betrix ezredes elé, de legnagyobb részük, — építkezési kényszer elrendelése, tüzelő és ipari nyersanyagok behozatala a román és szerb megszállás alatt álló területekről, — keresztülvihetetlennek bizonyult. Az egyetlen látható nyoma, de nem eredménye az ülésnek az volt, hogy május 17-én a polgármester az elhangzottakra való hivatkozással a lapok útján felhívást tett közzé, hogy a munkaadók még áldozatok árán is dolgoztassanak, a munkások pedig mérsékeljék túlzott igényeiket.

Június elején kitört a csaknem *három hétig tartó általános sztrájk*, melynek bevallottan politikai célja volt és Károlyi Gyula gróf kormányának megbuktatására irányult. Ennek a sztrájknak az ideje alatt június 15-én vette át a városkormányzóságot Betrix ezredestől *Gondrecourt* tábornok, aki a munkás-

kérdésben a keményebb eljárásnak volt az embere. Mikor megállapította, hogy a sztrájk politikai jellegű, rögtön elrendelte a vezetők letartóztatását. A sztrájk befejeztével azonban értekezletet hívott össze a kamarába, melyen személyesen megjelent és kijelentette, hogy a munkát újból felvenni akaró munkásokkal szemben a bosszú politikáját gyakorolni nem szabad. Ugyanakkor felvetette egy *békéltető bizottság* létesítésének gondolatát, amely munkaadó és munkáselnökök részvételével volna hívatva dönteni a sztrájkban résztvett ipari alkalmazottak ügyeiben. Tényleg ezt a békéltető bizottságot, melynek három munkaadó tagját a város polgármestere, három munkás tagját pedig a munkásság összevetősége hozta javaslatba, már csak a Gondrecourt helyébe lépett új városkormányzó, De Tournadire tábornok alakította meg és elnökévé *Csillag* László dr. járásbíró nevezte ki. Ez a békéltető bizottság és a szintén *Csillag* járásbíró vezetése alá helyezett munkaügyi bíróság a francia városkoirmányóság által kijelölt keretek között működött

Pénzügyi viszonyok. Amit fentebb Szeged közéletéről és a vele kapcsolatos kereskedelmi ügyekről elmondtunk, világossá teszi, hogy az elég jelentős árúbehozatal lebonyolításához meglehetősen nagy pénzügyi tranzakciókra volt szükség. Miként tudta a világtól elzárt Szeged üzleti élete az ehhez szükséges pénzeket előteremteni és miként volt képes a város, illetve a pénzügyigazgatóság hónapokon keresztül a nagyszámú városi és állami tisztviselőt, majd a nemzeti kormány a nagyszámú katonatisztet fizetni? Ez a kérdés akaratlanul is rávezet bennünket a gazdasági élet többi jelenségei után a pénzügyi viszonyok vizsgálatára.

A proletárdiktatúra kitörésekor még a Szende Pál pénzügyminiszter által elrendelt *bankbetét-zárlat* volt érvényben, amely a további intézkedésig csak 2000 koronánál kisebb összegek folyósítását engedte meg. A *pénzintézetek szocializálását* Szegeden nem lehetett ugyan végrehajtani, de a *betéttulajdonosok igazolási eljárását* a bankok április 1-től kezdve lefolytatták és nem fizettek ki 2000 koronánál nagyobb összegeket. Május elejétől kezdve a franciák helyreállították ugyan a március 22. előtti állapotokat, de épen azért, mert a zárolásra vonatkozó rendelet már előzőleg érvényben volt, nem akarták ha-

tályon kívül helyezni. A francia városkormányzóságon én magam napokon keresztül tárgyaltam ebben a kérdésben, de eredménytelenül. A referens gyanánt működő tisztek ragaszkodtak ahhoz a fikcióhoz, hogy ezt a még a „törvényes” kormány rendelte el, annak intézkedésein a városkormányzó nem fog változtatni. Végre Dar del és Fresoul kapitányok intervenciójára Betrix ezredes belátta, hogy a tarthatatlan pénzügyi helyzeten változtatni kell. Így kapták meg a pénzügyintézetek az értesítést, hogy betéteik és folyószámláik felett a tulajdonosok szabadon rendelkezhetnek.

A másik nagy nehézséget a *valóságos pénzsűke* és a *fizetési eszközök* tekintetében fennállott bizonytalanság okozta. A bankoknak kevés pénzkészletük volt és folyószámla tulajdonosaikat még a kifizetések szabaddá tétele után sem tudták kiszolgálni. Mint ilyenkor mindig történni szokott, a félelem is tartózkodóvá tette őket és féltve őrizték meglévő készletüket. Hitelt természetesen csak rendkívül terhes feltételek mellett folyósítottak. A tanyának volt ugyan pénze, de a ládafiában tartotta. % Sem a 10.000 koronásokat, sem pedig a fehérhátú pénzeket a megszállott területeken és külföldön, ahonnét a városnak élelmszer és egyéb árúszükségletét fedezni kellett, nem fogadták el. Volt idő, mikor egy 10.000 koronás felváltásáért Szegeden 700-800 koronát fizettek. A fehérhátú pénzekkel szemben minden bizalom megrendült, mikor híre jött, hogy a tanácskormány az osztrák-magyar bank tiltakozása ellenére folytatja a nyomásukat. Attól kellett tartani, hogy a gazdasági élet vérkeringése teljesen megakad.

A nagy megkönnyebbülést a szegedi pénzpiacon a *bécsi pénzkicserélési utak* idézték elő. A pénzügyintézetek június 6-án megállapodtak a francia városkormányzósággal, hogy megbízottaik Zágrábon és Grácon át francia kísérettel felmennek Bécsbe és a birtokukban lévő, valamint a közönség által beszolgáltatott 10.000 koronásokat, fehérhátú bankjegyeket és kamatozó pénztárjegyeket az osztrák-magyar banknál *kék bankjegyekre* becserélik. A szegedi intézetek képviselői öt ilyen utat tettek Bécsbe és sikerült nekik ezeken az utakon mintegy 150 millió korona kék pénzt lehozni Szegedre.

A második bécsi úttól kezdve a franciák engedélyt adtak arra is, hogy a pénzügyintézetek megbízottam kívül néhány keres-

kedő is felmenjen Bécsbe árubeszerzés céljából. Minthogy ezek az utak a résztvevőkre nézve igen nagy értéket jelentettek, néhai Szalay József főkapitány és e sorok írója, akik az engedély kiadásával voltak megbízva, a résztvevőket megadóztatták a városi múzeum és Somogyi-könyvtár javára és Bécsben beszerezték azokat a könyveket, melyekhez az intézmény a finansziális nyomorúság és világtól való elzárás folytán nem juthatott volna hozzá. Ennek köszönhető, hogy a városi múzeumnak voltak olyan akaratlan jótévíi, akik csodálkozással vették tudomásul, hogy egy ízben ők is áldoztak valamit a kultúráért. Az „*adakozók*” neve néhány megvásárolt könyv első oldalán fel is van tüntetve.

Szeged pénzügyi problémájának egy másik kérdése volt, mely már a politikába is belevágott, a *fehérhátú bankjegyek* érvénytelenítése. Nem ok nélkül ugyanis az a gyanú forgott fenn, hogy Budapestről állandóan csempésznek be Szegedre fehérhátú pénzt propaganda célokra. Ebben az ügyben az első szegedi kormány pénzügyminisztere, *Solyomossy Lajos* báró értekezletet hívott össze a szegedi pénzintézetek vezetőinek, a pénzügyigazgatónak, az osztrák-magyar bank főnökének és más szakembereknek a részvételével. Ezen az értekezleten elhatározták, hogy a fehérhátú pénz beözönlésének meggátlására a Szegeden lévő fehér pénzeket lebélyegzik. Ezt a határozatot pénzügyminiszteri rendelet alapján a pénzügyigazgatóság végre is hajtotta, noha nyilvánvaló volt, hogy teljesen céltalan. A nagyon primitív lebélyegzést akárkinek módjában volt hamisítani s bizonyos volt, hogy szükség esetén a budapesti szovjet pénzügyi népbiztossága a lebélyegzés utánzásától nem riadt volna vissza.

Véglegesen a fehérhátú pénz beözönlésének veszedelmét csak teljes hatályon kívül való helyezésével *lehetett* elhárítani. Ennek előfeltétele volt, hogy elég kék pénz legyen a városban és a jóhiszemű birtokosok fehérhátú bankjegyeiket becserélhessék. Ez a bécsi utak révén lehetőségessé vált.

Mikor az első három út után már elegendő kék pénz volt Szegeden, a francia városparancsnokság hozzájárult, hogy a szovjet-pénzek és takarékpénztári jegyek Szegeden érvényteleníttessenek. Az idegen hatalom rendelkezése alapján így 1919 július 28-tól 1920 március 1-ig csak kék bankjegyek szerepel-

tek Szegeden kötelező fizetési eszköz gyanánt. Nem voltak érvényesek Szegeden a zöld postatakarékpénztári ötkoronások sem.

Ugyanilyen kivételes állapotok állottak fenn sokáig az állami és városi pénzügyek tekintetében is. A Budapesttől való elzárás után 17-én Dettre kormánybiztos utasította a pénzügyigazgatóságot, hogy befolyt jövedelmeiből az összes tárcák kötelékében tartozó összes tisztviselők fizetéseit folyósítsa. Ugyanerre a célra fordították a dohánygyár gyártmányainak eladásából beíclt jövedelmeket, sőt bizonyos pótdíjakat szedtek az eladásoknál a város javára is. Eleinte még a tanácskormány is küldött pénzt a hivatalok számára, de ez április végén már megszűnt. Az utolsó 9 millió koronát a városkormányzóság kivételes engedélye alapján *Bródi Mihály*, *Olejnyik József* és *Bernát András* munkástanácsi tagok hozták be Szegedre. A város részben hitelműveletekkel, részben pedig új jövedelmi források megnyitásával pótolta megcsappant bevételeit. Így június 25-től a francia várcskormányzóság hozzájárulásával 5% kiviteli és ½% behozatali *értékvámot* szedett a Szegedről elszállított és oda érkezett áruk után. Életbe léptette a város a *fényűzési adót* is, amely a városi vámokkal együtt a francia megszállás után szűnt meg.

Abból a sajátságos helyzetből, hogy a szegedi kormányoknak a működési köre csak Szeged városára, Algyő, Dorozsma és Tápé községekre terjedt ki, következett, hogy a pénzügyminiszter mellett a szegedi pénzügyigazgatóság látta el a finanszpolitikai adminisztrációnak az összes teendőit s ennek keretében a helyi és országos pénzügyek, — ba ugyan szabad ezt a kijelentést használni, — többé-kevésbé összeolvadtak. Nagyobb pénzügyi politikára így a kormánynak nem is nyílt alkalma. Tervbe volt ugyan véve 250 millió értékű állami pénztárjegy kibocsátása, melyre a magyar állam javai szolgáltak volna fedezetül. Az erre vonatkozó rendelet a „*Hivatalos Közlöny*” július 3-iki számában meg is jelent, keresztülvinni azonban a franciák ellenkezése folytán nem lehetett. Végeredményben így a kormánynak nem maradt más jövedelme, mint a pénzügyigazgatóság szűkös bevételei, a dohánygyár termékeinek felárral való értékesítése és egyes engedélyezési díjak. A kereskedelemügyi miniszter saját tárcája költségeinek fedezésére lefog-

lalta a szegedi posta bélyegkészletét és „Magyar nemzeti kormány. Szeged 1919.” felülnyomással tetemes ártöbblettel bélyeggyűjtői célokra eladta. Tényleg az egyetlen nagyobb pénzüsszeg, mely a kormánynak a birtokába jutott, a július 11-iki határozat értelmében a Bécsből visszahozott 42 millió kék bankjegy 25%-ának *kén y sz erkölcsön* formájában való lefoglalása volt. A bankokkal szemben a kormányért a város vállalt egész vagyonával garanciát. A kölcsönösszeget később a Friedrich-kormány térítette vissza az érdekelt intézeteknek.

Itt lehet még megemlékezni *Eckhardt* Tibor sajtófőnöknek egy érdekes ötletéről, melynek szülöttei ma muzeális értéket képviselnek. A sajtófőnökség az Engel-nyomdában elkészíttette a fehérhátú bankjegyek tökéletes másolatait s ezeket repülőgépről akarta nagy mennyiségben leszorítani a vörös területen a szovjet pénznek diszkreditálása céljából. A tervnek veszélyes voltát egyesek nyomban belátták és felhívták a kormány tagjainak figyelmét, hogy akármilyen módon történjék is a bolsevizmus bukása után a restitúció in integrum, a jóhiszemű birtkosokat a kormány nem károsíthatja meg a fehérhátú pénzek teljes hatályon kívül helyezésével, hanem valamilyen árfolyamon be kell váltani őket. Veszedelemes volna tehát a fehérhátú bankjegyeket így még szaporítani. Ekkor megkülönböztetésül a leszórni szánt bankjegyek alsó szegélyére még egy sort nyomtak rá: „*Te csaltál meg, nem én téged.*”

A megszállás külsőségei. Társadalmi viszonyok. Húsz esztendő múltán nehéz visszaidézni az elevenségnek és mozgalmasságnak azt a tarka és változatos képét, amely a francia megszállás idején Szegeden uralkodott. A máskor elég csendes városban zajos élet lüktetett. Nemcsak a közvetlenül Szegeden állomásozó nagyszámú francia csapatok tisztjei vittek elevenséget a városba, hanem ide jártak be szórakozni a bánási körzetben állomásozó francia tiszttek is. Sűrűn fordultak meg a városban más katonai missziók tisztjei is. Ez a nagy élet még fokozódott, mikor a vörös Magyarországból mindenfelől Szegedre özönlöttek a menekülők és Szegeden megkezdődött az új magyar hadsereg megszervezése. A város ebben az időben a túlszűfoltság képét mutatta s a belvárosi éttermek és kávéházak azelőtt nem ismert és azóta is elérhetetlennek tetsző for-

galmat bonyolítottak le. Szeged ezekben a hetekben kivetkőzött igazi jellegéből és szinte nem ismert önmagára.

Különösen, mikor a nyár derekán a francia csapatok létszáma megnőtt és színes ezredek 'is kerültek a szegedi körzetbe, ismerkedett meg a város lakossága teljesen idegenszerű katonai képekkel. A franciák szántszándékkal arra törekedtek, hogy a külsőségekkel minél jobban hassanak. Első nagy katonai felvonulásukat április 16-án rendezték Charpy tábornok hadosztályparancsnok előtt. Ez a felvonulás még nagyobb arányokban ismétlődött meg május 13-án De Lobit tábornok, hadtestparancsnok előtt, Charpy és Gondrecourt tábornokok jelenlétében. Ez alkalminál De Lobit tábornok a francia hadseregben hagyományos csók kíséretében adta át a becsületrendet a keleti hadjáratiban kitüntetett tiszteknek és közembereknek. Május 27-én a spahik rendeztek nagy lovas fantáziát a repülőtéren.¹³ Június

¹³ Ez alkalommal történt az egész megszállás idejének egyik legmulatságosabb esete, amely megérdemli a megörökítést. Az ünnepségre természetesen meg voltak híva a szegedi sajtó képviselői is. Újlaki Antal, a *Friss Újság* szerkesztője abban a pillanatban tette be kissé elkésve a lábát az újságírók részére fenntartott páholyba, miikor a spahik vad nyargalással száguldoztak a tribün előtt. Újlaki Tóni, *aki* soha életében ilyent még nem látott, érdeklődve fordult *Móra* Ferenchez:

— *Tesvir*, mért vágtatnak ilyen bolondul ezek az arabok?

Móra Ferenc a világ legtermészetesebb hangján felelt:

— A hedsrának, Mohammed futásának az emlékére.

Újlaki Tóni megnyalazta a ceruzáját és rögtön feljegyezte a fontos adatot.

Mórában megszólalt a lelkiismeret.

— Te Tóni, nehogy megírd ezt a marhaságot. « Qsafc viccből mondtam neked.

De Újlaki Tónit már nem lehetett becsapni:

— Nekem most már beszélhetsz, Ferikém. Bizonyosan már sajnálok, hogy megmondtad nekem és azt akarod, hogy a *Friss Újság* lemaradjon ezzel a hírrrel. Azt akarod, hogy csak a *Naplóban* legyen megírva a *Mohammed futása*.

Másnap a *Friss Újság*-ban terjedelmes és színes riport jelent meg a franciák ünnepségéről. Külön ki volt emelve az algiri „arabok” festői lovasjátékla, akik nagy harci nyargalást rendeztek a hedsrának, Mohammed futásának az emlékére. Elvégre, vagy népszerűsíti a sajtó a történelmi tudományokat, vagy nem. Ha igen, akkor bűn lett volna ezt a fontos körülményt elhallgatni.

Másnap az újságírók meginterpellálták *Bárd* hadnagyot, a francia

25-én Franchet d'Esperay jelenlétében nagy lampiónos és fáklyás takarodót rendeztek a német béke megkötésének az örömére. Ugyanilyen keretek között folyt le a július 14-i nemzeti ünnep is, mikor a díszszemlén és zenés takaródon kívül Újszegeden hangverseny is volt katonai szolgálatot teljesítő francia és szegedi színészek részvételével. Kisebb szemlék, felvonulások, csapatfelváltások napirenden voltak és ezek, valamint a különböző exotikus, nem ismert csapatoknak váltakozó érkezése és távozása mozgalmassá tették a megszállás idejét. Ezeken a csapatszempléken a lakosság érdeklődését természetesen leginkább a festői egyenruházatú spahik és a többi gyarmati csapatok kötötték le.

A viszony, mely a franciák és a város lakossága között fennállott, eleinte jónak, később tűrhetőnek volt mondható. 1918 novemberében és decemberében a lakosság nagy bizakodással nézett a francia megszállás elébe, mert attól várta Szegednek szerb, vagy román megszállástól való megmentését. A külpolitikailag iskolázatlan és hitében naiv közönség körében mégolyan reménységek is éltek, hogy a franciák tulajdonképpen nem mint ellenség jönnek és megfelelő informálás után ők, a népek szabadságának bajnokai, lesznek a magyar érdekek szószólói a békekonferencián. Ebbe a diákos éretlenségen alapuló tévhitbe a sajtó is segített beleringatni az országot.

Szegeden helyi okok is játszottak közre, melyek kezdetben a rokonszenvet határozottan a franciák felé fordították. A munkástanács által foganatosított lakásrekvirálások, elkobzások ellen legbiztosabb védekezés volt, ha valakinek francia tiszt volt a lakója. A proletárdiktatúra előtti időben éppen ezért sokan keresték a franciákkal való összeköttetést és ajánlottak fel lakást

cenzort, hogy engedhette meg ennek a képtelenségnek ^a megjelenését. Bárd hadnagy olyan ember léte, aki grammatikailag teljesen tud ugyan egy idegen nyelvet, de a beszédben nincs elég gyakorlata, lassan, megfontoltan és szépen kikerekített mondatokban válaszolt:

— Az úgy történt kérem, hogy az ezredes úr elrendelte, hogy minden *különleges* dolgot megjelenés előtt neki be kell mutatni. Hát én úgy véltem, hogy a dolog elég különleges. A kéziratot ezért bevittam az ezredes úrhoz. Betrix ezredes úr, kérem, a hasát fogta nevében, mikor lefordítottam neki Újlaki szerkesztő úr cikkét. Azután megállapította, hogy a közlemény hadiérdekelt nem sért és így szólt hozzám:

— Ez a cikk olyan érdekes, hogy ennek meg *kell* jelenni.

francia tiszteknek. A fordulat akkor kezdett beállni, mikor egyes francia tiszték nagyon is kihangsúlyozták, hogy ők a győztesek és mi csak közönséges legyőzöttek vagyunk, akiknek viselni kell a németekkel való *bűnös* szövetség következményeit, Mikor a külügyminisztérium propaganda osztálya „*Vous voulez vous matre Alsaces?*” aláírással plakátot készítettett, mely a megcsonkított Magyarországot tüntette fel a négy sarkán lobogó tűzvésszel, a francia rendőrség ezeket a plakátokat elkoboztatta és akiknek kirakatában ki voltak téve, megfenyegette, hogy ismétlődés esetén szigorúan fog eljárni ellenük. Azután jöttek a szörnyű családások: Vyx alezredes jegyzéke a Károlyi Mihály kormányához, amely a katonai demarkációs vonalat politikai határnak minősítette; a német békefeltételek megismerése, amelyek a magyar béke árnyékát is előrevetítették és mindezek után először lapinformációk, majd hiteles hírek a magyar határok végleges megállapításáról. Nem lehet csodálni, ha mindezek a hírek hideg zuhanyként hatottak a közönségre. Fellépni a megszálló katonai hatalommal szemben nem lehetett, a társadalmi érintkezés ellenben, mely kezdetben szívélyes, sőt barátságos volt, később csak az elkerülhetetlenül szükséges megnyilvánulásokra szorítkozott.

Komolyabb összetűzések magyarok és franciák között az egész megszállás ideje alatt nem történtek. Legfeljebb néhány korcsmai verekedés fordult elő, egy ízben pedig magyar és francia katonák rendeztek kisebb csatározást a Bánomkert-soron. Politikai vagy nemzetiségű háttérük ezeknek a dulakodásoknak sohasem volt. Csendes politikai tüntetésre adott azonban okot, már a bolsevizmus utáni időben, egy magyar-francia katonatiszt-árér, mely 1919 november 3-án a Kass-kávéházban játszódtott le. Egy francia tiszt magyar tisztektől követelte, hogy az asztalukat engedjék át. Az esetből szóváltás támadt s a városkormányzóság másnap úgy tett igazságot, hogy a magyar tiszteket tiltotta ki a városból. A közönség ettől fogva heteken át bojkottálta a franciák által látogatott Kass-kávéházat.

Ezt az esetet német millióbe átültetve *Szilassy Cézár* dr. „*Café à la Rouche*” címmel tárca formájában a *Szegedi Új Nemzedékben* megírta. A közlemény elkerülte a cenzor figyelmét és napvilágot látott. A Szilassy-esetnek komolyabb következményei nem lettek, a Kass-kávéházi bojkott azonban kényelmetle-

nül érintette a franciákat és napokig nyomoztak kezdeményezői után.

Máskülönben a magyar közönség, különösen a fixfizetésre utalt tisztviselők és katonatisztek csendes irigységgel nézték a franciákat, akik az egyre növekvő valutakülönbség folytán Szegeden jobban és olcsóbban élhettek, mint bárhol másutt. A megszállás kezdetén három korona volt egy frank, de a frank ára a megszállás végéig fokról-fokra tizennyolc-húsz koronáig emelkedett. Minthogy egy kapitány az úgynevezett hadi és keleti pótlékkal havonként 1.300 frankot kapott, módjában volt, hogy Szegeden szinte szédületes módon költekezzen. A francia megszállásnak így egyik kísérő jelensége volt Szegeden a nagy pénzforgalom a vendéglőkben, kávéházakban, üzletekben és piacon egyaránt. A piaci árak felferéséhez a francia tiszti étkezdék szakácsai, akik minden árat könnyedén megadtak, igen nagy mértékben hozzájárultak.

Maga a francia katonaság, tiszték és legénység egyaránt, unta a megszállással való háborúsán-békés állapotot és nagyon érthető módon vágyódott haza. Mégis, ha már választani kellett, sokkal szívesebben voltak Szegeden, mint a balkáni piszokfészekben. Legtöbbjüknek előzőleg sejtelmük sem volt Magyarországról s valósággal megdöbbenve szereztek tudomást arról a különbségről, amely a magyarok és az ő balkáni szövetségeik között fennáll. Formailag általában simábbak voltak, mint a németek, érintkezési módjuk udvariasabb volt, de kevesebb volt náluk az alaposág és megbízhatóság az ügyek elintézésében. Voltak közöttük sokan, akik az itt tartózkodás alatt bizonyos rokonszenvet mutattak a magyarok iránt, amit különösen a szerbekkel való összehasonlítás váltott ki belőlük. Ez a rokonszenv azonban nagyon általános megnyilatkozásokon nem¹ ment túl és politikailag értéktelen maradt. Politikai megbeszélésekbe a tiszték nem szívesen bocsátkoztak, megelégedtek a németek szidalmazásával s legfeljebb sajnálkozásukat fejezték ki, hogy Magyarországnak a német szövetség miatt meg kell szenvednie.¹⁴

¹⁴ A németekkel szemben mutatott gyűlölség alól csak két kivételt tudok. Az egyik egy francia kapitány volt, aki elismerte, hogy a németek organizációban messze a franciák felett állanak s az elzászi kérdést a viszszahódítással nem látta végleg elintézettnak. A másik egy tábornok, aki

Társadalmi tekintetben a szegedi közönség a francia tiszteknek különösen két körülményt rótt fel erősen. Az egyik az volt, hogy nagy részük társaságuk megválasztásában a legkevésbé sem volt válogató. Francia tisztnek olyan nőekkel jelentek meg nyilvános helyeken, aminőkkel nálunk még altiszt sem mutatkoznék együtt. Minthogy pedig a franciáknál nem voltak nagy tisztú étkezők, hanem négy-öt tiszt tartott egy-egy magánlakásban közös konyhát, a nőket ezekbe a magánlakásokba is bevitték. Így a francia tisztnek nagy része, — eltekintve a már említett politikai okoktól, — a jobb társaságtól hovatovább elszigetelte magát.

A másik ok az volt, hogy egyes francia tisztnek, — bár általánosítani ez esetben sem lehet, — nagyon szívesen üzleteztek. „*Lehetett velük beszélni!*” Vállalták valutaügyeknek a lebonyolítását, árú behozatalát a megszállott területekről és más hasonló ügyeket. Nagyon ritka esetekben megtették az ilyen szolgáltatásokat önzetlenül, de a legtöbbször busásan megfizették, amit tettek. Tárgyilagosan megállapítva a város szempontjából nem volt káros, hogy erre kaphatok voltak, de természetesen igen kedvezőtlen megítélést vont maga után.¹⁵ Valószínű, hogy a háború alatt a franciáknál is, mint mindenütt a világon, az altisztekből való előléptetések és a kellő megrostálás nélküli kinevezések leszállították a tisztikar nívóját. Ettől függetlenül is meg lehet azonban állapítani, hogy az a *Standesehre*, mely a német hadseregben otthon volt és amelynek nálunk Ferenc József volt a szigorú képviselője, nálunk nem volt ismeretes.

1900-ban *Falkenhayn* alatt szolgált a Peking elleni nemzetközi expedícióban. A kritikája a német vezérkari főnökről ennyi volt: „*Il n'était pas un boche.*”

¹⁵ A legfurcsább tapasztalatot ilyen tekintetben mégis egy amerikai főhadnaggyal tettem. Mikor a románokkal a város szénszükségletének biztosítása végett kénytelenek voltunk csereüzletbe bocsátkozni, a kommün ideje alatt Erdély számára a bolognai Pederzoni cégtől vásároltuk meg az olasz hadseregnek visszamaradt bakkancsait. A tranzakciót egy fiúmei intézet bonyolította le. Minthogy a levelezés és pénzátutalás majdnem leközdhettelen nehézségekbe ütközött, „kibérelt” magának egy amerikai főhadnagyot és azt küldte Szegedre. A főhadnagy a levéllel és bakkancsmintával megjelent nálam, az elébe tett szivarskatulyából a legnagyobb lelki nyugalommal kivett tíz darab szivart, megtárgyalta a szállítás módjait, a saját jutalékát és azzal búcsúzott, hogy ha hasonló esetben szükségünk van megbízható közvetítőre, ne feledkezzünk meg róla.

A megszálló franciák és a szegedi lakosság közötti társadalmi érintkezésnek nagy akadálya volt az is, hogy Szegeden a francia nyelv tudása nagyon szűk körre terjedt ki. Franciául tudók aránylag a zsidók körében voltak legnagyobb számmal s így akarva-nem akarva a francia tiszték leginkább zsidókkal érintkeztek. Élethivatásuk is főként a zsidó kereskedőket készítette a franciákkal való érintkezésre. A nemzeti kormány idején fellobogott antiszemitizmus mellé így csatlakozott az ellenséggel való cimborálás vádja.

A francia nyelvtanulás különben a megszállás kezdetétől fogva rohamosan fellendült s Budapest elzárása után kincserő sem lehetett francia nyelvtant és szótárt kapni Szegeden. Egy-másután két szegedi könyvkereskedő kiadásában jelentek meg gyorsforraló rendszerű magyar-francia társalgási füzetek. Júniustól kezdve a városkormányzóság rendeztetett francia nyelvtanfolyamokat a polgári közönség számára.

Ezeknek a nyelvtanfolyamoknak volt némi célzatosságuk, amennyiben a francia kultúrbefolyást lettek volna hívatva terjeszteni! Magyarországon. Ezzel a franciák más úton is kísérleteztek. Az egyik mozi helyiségében több ízben matinékat és francia nyelvű előadásokat rendeztek a közönség számára. Volt néhány irodalmi vonatkozású irodalmi előadás is. Egy alkalommal *Videcocq* építész, tartalékos kapitány vetített képek kíséretében mutatta be a francia építőművészet legszebb alkotásait.

Egy ilyen előadás alkalmával érdekes incidens adódott elő. Július 10-én *Boucomont* őrnagy tartott előadást „*Egy francia tiszt magyarországi impressziói*” címmel. Előadásában politikai vonatkozásokra is kitért és beszélni kezdett a békének várható intézkedéseiről, mire a jelenlevő Charpy tábornok tüntetőleg távozott s az őrnagynak megüzentette, hogy hagyja abba az előadást. Boucomont hirtelen rosszullet címén befejezte monológját.

Hogy a Budapesttől való elzárás ideje alatt a *francia lapok* voltak Szegeden a legfőbb hírforrások, azt már fentebb említettük. Francia lapokat olvastak nemcsak a francia tiszték, hanem a szegedi közönség franciául tudó része is. Tekintettel a szegedi nagy csapatlétszámra, a hadosztályparancsnokság először újságárusító üzemet, majd pedig a párisi *Hachette-céggel* tábori könyvkereskedést rendeztetett be Szegeden, mely októ-

ber elejéig fennállott. A francia könyvek nagyobb mérvű vásárlásának azonban a korona és frank árfolyama közötti egyre nagyobb eltolódás volt az akadály.

Gazdasági vonatkozásokban is megnyilatkozott bizonyos törekvés a francia befolyás terjesztésére és Charpy tábornok e sorok írójával jelentést állíttatott össze Magyarország gazdasági viszonyairól és francia-magyar gazdasági összeköttetés kérdéséről. E memorandumban a gazdasági kérdéseknek politikai alapot igyekeztem adni és kifejtettem, hogy Franciaország csak úgy számíthat Magyarországon gazdasági térfoglalásra, ha elismerve az ország gazdasága egységét, támogatja azt a magyar törekvést, hogy a megcsonkítás a minimumra redukáltassék. A fiumei kikötő és a fiumei vasút nemzetközi felügyelet alá helyezését antant érdekek állítottam be. Érdekes volt tapasztalni az ilyen kérdésekről folytatott tárgyalások során, hogy a franciák mekkora féltékenykedési mutattak az olaszok vagy angolok esetleges térfoglalásával szemben. Egyebekben az a véleményes jelentés, amelyet én állítottam össze Charpy tábornok részére, szintén a többi memorandumok sorsára jutott.

A franciák politikai és kulturális propaganda tevékenységéhez tartozik az is, hogy a városkormányzóság meglehetősen sok, háborúra és általában a francia politikára vonatkozó munkát küldött ajándék gyanánt a városi könyvtárnak, sőt magánosoknak is. Ezeket a könyvajándékozásokat egy ideig a budapesti francia misszió a szegedi francia impériumnak a megszűnése után is folytatta.

A kulturális vonatkozásokhoz tartozik, hogy a magasabb-rangú francia tisztek állandóan látogatói voltak a városi múzeumnak és a vele kapcsolatos Somogyi-könyvtárnak. Franchet d'Esperay, De Lobit, Charpy, Gondrecourt, De Tournadre tábornokok mind ismételten megfordultak a kultúrpalotában és De Tournadre távozása alkalmával a könyvtárat a régi és új francia klasszikusoknak a *Lemaire-féle* kiadásban megjelent csaknem teljes gyűjteményével ajándékozta meg.

A megszállás mérlege. Mikor a franciák Szegedet elhagyták, egy ideig divatban volt róluk kizárólag kedvezőtlen vélemények hangoztatása. Voltak, akik minden vonatkozásban el-

ítélően nyilatkoztak a franciákról és úgy beszéltek a megszállás idejéről, mintha az Szeged történetének a legnagyobb szerencsétlensége lett volna. Érthető és természetes reakciója volt ez annak a szörnyű elbánásnak, mely Magyarországnak békekötés címén osztályrészül jutott. Ennek az elbánásnak a biztosítékot biztosítékra halmozni akaró francia politika és Clemenceau bosszúálló szelleme volt a legfőbb rugója. Húsz esztendő elteltével kezd derengeni az igazság, hogy a Paris körüli békék megkötésénél a franciák saját szempontjukból történelmüknek nem a legnagyobb bűnét, hanem legnagyobb hibáját követték el.

De ha a bosszút szemjázó politikának sikerült Magyarországot hosszú évekre tönkretenni, húsz esztendő távlatán keresztül nézve a francia megszállás idejének eseményeit, a tárgyilagos megállapítás Szegedet illetően csak az lehet, hogy *az adott körülmények között a francia megszállás volt a városnak lehető legnagyobb szerencséje*. A francia megszállásnak köszönhetette Szeged, hogy rövid néhány napig tartó próbálkozástól eltekintve, megmenekült a bolsevizmustól és sziget módjára emelkedett ki az ország legnagyobb részét elborító vörös áradatból. Ugyanakkor elkerülte a város a sokkalta kíméletlenebb szerb és román megszállást és a köz- és magánkézben levő értékeknek hadijog és hadizsákmány címen való elhurcolását, melyet az országnak román megszállás alá került részei elszenvedni voltak kénytelenek. Szegeden néhány igazán jelentéktelen egyéni sérelemtől eltekintve, a francia megszállás vagyonszövetség szempontjából kifogástalannak volt mondható. A nehéz hónapokat, mikor az ország többi részén a vörös rémuralom tobzódott, vagy kiújult háborúnak volt a színtere, Szeged a francia fegyverek oltalma alatt relatív nyugalomban és békében élte át.

Az igaz, hogy a franciák elzárkóztak a megértés és méltányosság politikája elől és szövetségeseiket' igyekeztek a mi rovásunkra nagyra növelni. De hát a háborúban mi voltunk az elenségek és amazok a szövetségesek. Az is igaz, hogy sokakból, akik nem egészen megérlelt diákkori emlékeik alapján a szabadság bajnokait várták a franciákban, a lelki megrázkódtatással is felérő szörnyű csalódást váltott ki, mikor ráeszméltek, hogy a francia politika akarja rabbilincsekbe verni a magyarságot s poroszlónak állítja melléje keleti szövetségeseit. De bármilyen kegyetlen és magyarelles is volt a nagy politika s

bármennyi erkölcsi szenvedést kellett is a megszállás alatt állóknak kiállani, az kétségtelen, hogy mégis csak a francia megszállás alatt álló Szeged volt az, ahol a háború utáni Magyarország szervezése megkezdődött s ahonnét az újjászervezés munkája kiindult. Végeredményben ezt csak a francia megszállás tette lehetővé. És ha vannak a történelemben anyagi erőktől és emberi akarásoktól független elrendelések, úgy a francia megszállás alatt álló s az ország többi részétől elzárt Szegednek az volt a hivatása, hogy egy új Magyarországnak a bölcsője legyen.

Függelék.

Nyílt levél De Tournadre tábornokhoz.

— Megjelent a *Szegedi Napló* 1920 február 24-i számában. —

Tábornok Ur, —

Ön, aki öt esztendővel ezelőtt bizonyára nem gondolt arra, hogy a sors rendeléséből egy magyar városnak a sorsát tartja a kezében, csapataival együtt valószínűleg rövid időn belül elhagyja Szegedet. Eltávozik oda, ahova szolgálata szólítja s talán életében senkivel sem találkozik azok közül, akik hosszú hónapokon keresztül az Ön intézkedéseinek voltak alárendelve. De ha a távolság ködében elvesznek is a tiszaparti város házai és elmosódnak az emberi arcok körvonalai, az itt töltött időnek megmaradnak bizonyos emlékei, mint ahogy mindazok, akik túllépték a könnyen felejtő gyermekkor mesgyéjét, nem törölhetik ki emlékezetükből a francia megszállás napjait.

A megszállásra való visszaemlékezésnek a kölcsönössége még nem kapcsol össze bennünket, mert mások a győzőnek és legyőzöttnek az érzései. Olvastam azonban Tábornok Urnak a könyvét német hadifogságának történetéről és olvastam egy budapesti lapban megjelent nyilatkozatát Magyarország jelenéről és — múltjáról. Tudom azt is, hogy Tábornok Ur a közigazgatás-politikai feladatok intézése mellett, melyeket a város-kormányzói minőségében ellátott, időt és módot keresett arra is, hogy azokat a kiszikkadt csatornákat, melyeken Rabelais szatirikus humora, Molière kacagó igazmondása, Corneille és Racine hősi hangja, France szkeptikus fölénye és Rostand romantikája utat talált a magyar lélekhez, újra megnyissa és a francia könyvnek útját hozzánk újra egyengesse. A kultúr-emberek nemzetközi közössége íratja velem ezeket a sorokat Tábornok Ur távozásának az előestéjén, azért, hogy Tábornok Ur olyan momentumokat is megrögzítsen, amelyek eddig esetleg nem szerepeltek impresszióinak sorában.

Nem tartom ugyanis közömbösnek, hogy éppen Tábornok Úr milyen benyomásokkal távozik körünkből. Tábornok Ur, mint a könyvéből láttam, jó megfigyelő. A hadifogolynak nem nagyon adatott, hogy bepillanthatson egy országnak az életébe s éppen ezért meglepő azoknak a megfigyeléseknek

a tömege, amelyet Ön a háborús Németországból meglátott. Nem meglepő viszont, de szintén nem mindenkinek adatott az a lendület, mellyel a hadifogság óráiban a fiatal francia tisztnek megrajzolta azokat a feladatokat, melyek reájuk egy regenerálódó Franciaországban várakoznak. Szintén nem lennék meglepve, ha valaki, aki mint Ön, erőt érzett magában, hogy megírja életének legkeserűbb napjait, megörökítené azoknak a napoknak az emlékezetét is, melyeket mint győztes hazájának képviselője töltött egy idegen országban. Ezért nem tarthatom közömbösnek, hogy mit visz magával szellemi podgyászában.

Tábormok Ur, a győztes ritkán hall őszinte szót s talán nem is érdekli, hogy miként vélekedik róla, akit maga alá gyűrt a sorsnak forgandó kereke. De aki fontosnak tartja a lelkeknek s a mozgató erőknek megismerését, mint ahogy ezt Ön is keresi könyvében, azt bizonyára érdeklik olyan szempontok is, amelyek hivatalos tárgyalások során nem jutnak kifejezésre. Nem tudom, Tábormok Ur, hogy Ön, mielőtt idekerült volna, mennyire ismert bennünket. A tisztjei közül azonban sokan, akikkel beszéltem, minden tartózkodást félretéve mondták, hogy egész mást láttak Magyarországon, mint amire el voltak készülve. Még a háborús lerongyolódottságban is meglátták azt az óriási különbséget, melyet Európa keletén száz kilométeres távolság jelent és meglátták annak a kultúrának a körvonalait, amely mostan, mint a nyomás alatt megrepedt jég, darabokra pattogzik szét. Ha bele tudtak volna nézni a magyar lélekbe, megismerheték volna, hogy benne keleti talajból egy külön világa sarjadt ki annak a nyugati civilizációnak, melynek épen sokszínűsége és változatossága adja meg az értékét. Sokan mondták, hogy más véleménnyel mennek el a körünkből, mint amilyennel idejöttek.

Köszönettel nyugtázzuk ezeket a kijelentéseket, de velük a köztük fennálló viszonyt nem látjuk elintézettnak. Sokkal fontosabbnak kell tartanunk a magyarázatot arra a szintén nem egyszer elhangzott megjegyzésre, hogy a magyarok épen a franciákkal szemben nem akarták magukat beletalálni a legyőzöttek szerepébe, sőt olyan reménységeket is tápláltak Franciaország irányában, melyeket a szövetségesei iránt obligóban levő győztes velünk szemben nem teljesíthetett. Ez az a majdnem lélektaninak nevezhető probléma, mely magyarázatot igényel.

A mi összeköttetéseink Franciaországgal évszázadokra nyúlnak vissza De kezdve Peire Vidal troubadourtól, aki a „bon roy Emeric” udvarába Provence daltelt mezőinek illatát hozta el, és attól a francia királyleánnytól, kinek párisi divatját III. Béla idejében először csodálták meg a szőke Tisza mentén, legfeljebb nemzetközi kapcsolatok révén kerültünk politikai ellentétbe Franciaországgal, de a francia lélekkel soha konfliktusba nem jutottunk. Sőt a párisi Sorbonne középkori magyar diákjaitól a magyar költészet és képzőművészet utolsó generációjáig, mely mohón párosította az Alföld rónájának és Erdély bércének hangulatát a Szajna partján szerzett impulzusokkal, mindig valami intuitív ragaszkodással kerestük a kapcsolatot a latin lélekkel. Hozzánk a nyugati civilizációt a földrajzi adottságból kifolyólag túlnyomó részben a németiség közvetítette. De talán épen

azért, hogy egy szomszédos nagy kultúra, bár értékeit nagyon jól ismerjük, ne nyomhassa el egyéniségünket, kellett vele szemben egyensúlyt keresnünk.

Ez a földrajzi adottság szabta meg évszázadok folyamán a politikai elhelyezkedésünket. Volt *egy* időszak, amelyre az Önök nagy történetírója, Michelet mondotta, hogy Európa talán sohasem tudja meghálálni, amit ez a nép érte vérenek évszázados hullatásával áldozott. Tábornok Ur, ha Ön olvasta a magyar történelmet, aminthogy olvasta, akkor tudnia kell, hogy akkor gyengültünk el, akkor csökkent meg az az összefüggő magyar blokk, mely *azelőtt* csaknem az egész országot betöltötte s akkor kerültünk meggyengülésünk folytán egy olyan politikai kapcsolatba, mely egész újkori történelmeinknek az irányvonalát megszabta és a magyarságnak lelki meghasonlását előidézte.

Nyugodtabb időkben, mikor már ez a mai generáció porladozik a Tisza és Loire partjain és mikor a história hűvös távlatából ítéli meg az eseményeket, a történetírók meg fogják állapítani, hogy a mostanihoz hasonló világegés előidézéséhez nem elég egyesek gonoszsága, hanem azt olyan elemi erőknek az összecsapása hozza létre, mint a kétféle villamosággal telített felhők találkozására a mennyek boltozatán. Meg fogják állapítani azt is, hogy a világháború kitörésében az okoknak két főcsoportja játszott közre, nyugaton a két demokráciának és az elhelyezkedni nem tudó Németországnak az ellentéte, keleten pedig a szlávokat Magyarország ronsain egyesíteni akaró pánszlávizmus réme, melyet a krími háborúban épen Franciaország és Anglia tartóztattak fel ideig-óráig. Mikor a világpolitikai konstelláció összehozta a nyugati és keleti országokat, a mi helyzetünk adva volt. A levéltárak felpattant zárai azóta igazolták, hogy az a magyar államférfi, akit a háború egyik felidézőjének tartottak, az utolsó pillanatig ellenezte a háborút. Az adott helyzet azonban meghozta a következményeit. Oda nem állhattunk, ahol a halálunkat határozták el s mikor életösztönből keleten felvettük a harcot, szembekerültünk egy szemernyi harag, vagy gyűlölködés nélkül Franciaországgal is, amellyel nem volt semmiféle súrlódási felületünk. A lelkek ellenségeskedése nem volt meg, mert nem volt alapja. Azután a kötelességünket teljesítettük, amit Tábornok Ur, mint katona, bizonyára megért. Mikor pedig megjött a nagy összeomlás, nem tagadom, sokan voltak nálunk, akik azt hitték, hogy ez a változt gondolatmenet nemcsak a miénk, hanem a versaillesi ítélőszék is megérti és honorálja. Ez a lélektani rejtély magyarázata.

Tábornok Ur, búcsúzóul ezeket mondom el Önnek, akinek Szeged városa sokkal többet köszönhet, mint ez a szerencsétlen megcsonkított ország a versaillesi békekonferenciának. Higgadtabb időkben talán majd megjön olyan elmúlt veszedelmek fellebbentésének az alkalma, aminőket azok, akik a megszállás alatt éltek, nem is sejtene. Tábornok Ur talán akkor mint ködbevesző emléket idézi fel a szegedi városháza csipkés tornyát és a Tisza hídjának karcsú íveit. Ebbe az emlékebe kapcsolja bele egy nemzetnek az emlékezetét, *amely még mindig fel tudott támadni halottaiból.*

Tonelli Sándor.

TARTALOM.

	Lap
A megszállás ideje	4
Első érintkezések a franciákkal.....	7
A katonai megszállás.....	8
A franciák politikája.....	10
Katonai tervek a franciáknál	19
Román megszállás veszélye Szegeden	22
A hatalom gyakorlása.....	23
Igazságszolgáltatás.....	29
Személyi ügyek.....	32
Közélelmezés.....	35
Fűtő és világító anyagok.....	42
Ipari viszonyok, munkanélküliség.....	44
Pénzügyi viszonyok.....	46
A megszállás külsőségei. Társadalmi viszonyok.....	50
A megszállás mérlege.....	57
Függelék. Nyílt levél De Tournadre tábornokhoz.....	60